

Praćenje provedbe i evaluacija grupnog programa VIS (Važna i Snažna) za djevojke u institucionalnoj skrbi

Grčić, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:300650>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-03**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Praćenje provedbe i evaluacija grupnog programa VIS (Važna i Snažna) za
djevojke u institucionalnoj skrbi

Petra Grčić

Zagreb, rujan, 2024.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Praćenje provedbe i evaluacija grupnog programa VIS (Važna i Snažna) za
djevojke u institucionalnoj skrbi

Petra Grčić

Mentorica: prof.dr.sc. Ivana Borić

Komentorica: dr.sc. Andrea Čosić

Zagreb, rujan, 2024.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Praćenje provedbe i evaluacija grupnog programa VIS (Važna i Snažna) za djevojke u institucionalnoj skrbi* i da sam njegoa autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni i kao takvi adekvatno su navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Petra Grčić

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2024.

SAŽETAK

Praćenje provedbe i evaluacija grupnog programa VIS (Važna i Snažna) za djevojke u institucionalnoj skrbi

Studentica: Petra Grčić

Mentorica: prof.dr.sc. Ivana Borić

Komentorica: dr.sc. Andrea Čosić

Studijski program i modul: Socijalna pedagogija, Djeca i mladi

Djevojke s problemima u ponašanju čine manje kaznenih djela u odnosu na mladiće, no rad s njima stručnjaci često percipiraju kao „teži“ i “zahtjevniji“. Iako istraživanja ukazuju na to kako je većina rizičnih čimbenika ista ili slična za djevojke i mladiće, postoje rizici koji su specifični za djevojke. Djevojke su češće žrtve različitih oblika zlostavljanja, iskazuju više internaliziranih problema u ponašanju te su sklonije formiranju rizičnijih veza s intimnim partnerima. U odnosu na sve navedeno, zaključuje se kako postoji potreba za kreiranjem i evaluacijom programa koji učinkovito odgovaraju na procijenjene potrebe djevojaka. Cilj ovog rada odnosi se na praćenje provedbe i evaluaciju jednog rodno specifičnog programa za djevojke u institucionalnoj skrbi u Hrvatskoj.

Rad započinje pregledom teorijskih znanja, odnosno obilježjima djevojaka s problemima u ponašanju, s posebnim naglaskom na rizične čimbenike. Nadalje, u radu su predstavljena obilježja rodno specifičnih programa te nekoliko evaluiranih rodno specifičnih programa u Hrvatskoj i svijetu. Središnji dio rada odnosi se na predstavljanje Programa Važna i Snažna (VIS). Važna i Snažna je grupni psihoedukativni program usmjeren razvijanju specifičnih znanja i vještina kod djevojaka uključenih u institucionalni tretman. Sadržaj programa obuhvaća teme vezane uz sliku o sebi, samopoštovanje, odnose s drugima, emocije, brigu o sebi, životne vještine i zdravstveni odgoj. Praćenje programa u svrhu ovog diplomskog rada provedeno je tijekom provedbe programa u Centru za djecu – podružnici Antun Gustav Matoš koji pruža usluge organiziranog stanovanja uz sveobuhvatnu podršku za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Program se sastoji od 11 radionica, od kojih prva uvodna radionica traje 90 minuta, a ostale 60 minuta. Osim osnovnih metoda korištenih u grupnom radu, sadržaj radionica temeljio se i na primjeni različitih kreativno-ekspresivnih tehnika na koje su sudionice vrlo dobro reagirale. Korištene su i tehnike psihodrame i *mindfulness*-a kako bi se osigurala raznolikost poučavanja i usvajanja novih vještina. Grupa se sastojala od šest

djevojaka u dobi od 11 do 17 godina. Praćenje provedbe programa provedeno je ispunjavanjem monitoring obrazaca od strane voditeljica radionica. Sudionice su na kraju programa ispunile Upitnik o zadovoljstvu kojim je utvrđeno visoko zadovoljstvo djevojaka programom. Osim toga, evaluacijom ishoda utvrđene su određene pozitivne promjene kod sudionica programa.

Rad pruža uvid u implementaciju programa u okviru jedne ustanove. U završnom dijelu rada istaknute su preporuke za daljnje poboljšanje implementacije programa u ustanovama za djevojke.

Ključne riječi: djevojke, institucionalna skrb, psihoedukativni program, praćenje provedbe, evaluacija

SUMMARY

Monitoring of program implementation and evaluation of group program Important & Strong for girls in institutional care

Student: Petra Grčić

Mentor: prof.dr.sc. Ivana Borić

Co-mentor: dr.sc. Andrea Ćosić

Study programme/Module: Social pedagogy, Children and Youth

Girls with behavioral problems commit fewer criminal offenses compared to boys, but working with them is often perceived by experts as „harder“ and „more demanding“. Although research indicates that most risk factors are the same or similar for girls and boys, there are risks that are specific to girls. Girls are more often victims of various forms of abuse, show more internalized behavioral problems and they are more inclined to form risky relationships with intimate partners. In relation to all of the above, it is concluded that there is a need to create and evaluate programs that effectively respond to the assessed needs of girls.

The paper begins with an overview of theoretical knowledge considering the characteristics of girls with behavioral problems and it puts special emphasis on risk factors. Furthermore, the paper presents the characteristics of gender-specific programs and several evaluated gender-specific programs in Croatia and the world. The central part of the paper refers to the presentation of the Important and Strong Program (VIS). Important & Strong is a group psychoeducational program which aims to develop specific knowledge and skills in girls involved in institutional care. The content of the program includes topics related to self-image, self-esteem, relationships with others, emotions, self-care, life skills and health education. Monitoring of the program for the purpose of this thesis was carried out during the implementation of the program at Children's Center – branch Antun Gustav Matoš which provides social services with comprehensive support for children without adequate parental care. The program consists of eleven workshops, of which the introductory workshop lasts 90 minutes and the others last 60 minutes. In the addition to the basic methods used in group work, the content of the workshops was also based on the application of various creative-expressive techniques to which the participants reacted very well. Techniques of psychodrama and mindfulness were also used to ensure the diversity of teaching and acquisition of new skills. Group that was involved in the program consisted of six girls aged from 11 till 17 years old.

Program implementation was documented through the monitoring form by workshop leaders. At the end of the program participants filled up a satisfaction questionnaire which determined the high satisfaction of girls with the program. In addition, the outcome evaluation revealed certain positive changes in the participants of the program.

The paper provides an insight into the implementation of the program within one institution. In the final part of the paper, recommendations for further implementation of the program into the institutions for girls are highlighted.

Key words: girls, institutional care, psychoeducational program, monitoring, evaluation

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. OBILJEŽJA DJEVOJAKA S PROBLEMIMA U PONAŠANJU	2
2.1. Traumatska iskustva i zlostavljanje	5
2.2. Intimne veze i rizično seksualno ponašanje	6
2.3. Problemi mentalnog zdravlja	8
2.4. Narušeni obiteljski odnosi	9
2.5. Konzumacija sredstava ovisnosti	10
3. RODNO SPECIFIČNI PROGRAMI	11
3.1. Definiranje pojma „rodno specifičnih“ programa	11
3.2. Obilježja rodno specifičnih programa	13
3.2.1. Teorijska utemeljenost	14
3.2.2. Okruženje	14
3.2.3. Stručnjaci	15
3.2.4. Orijentacija na pozitivno	15
3.2.5. Povezanost sa zajednicom	16
3.2.6. Viktimizacija i trauma, mentalno zdravlje i tretman ovisnosti	16
3.2.7. Samopoštovanje	17
3.2.8. Odnosi s drugima	18
3.2.9. Školovanje i učenje životnih vještina	18
3.2.10. Spolni i zdravstveni odgoj	19
3.2.11. Kulturalna svijest i osjetljivost	20
3.3. Rodno specifični programi u Republici Hrvatskoj	20
3.3.1. Socijalno vješta djevojka – trening socijalnih vještina za djevojke s problemima u ponašanju (prilagođeno prema Ćosić, 2016)	20
3.3.2. Psihoedukativni program „Moderna djevojka“ (prilagođeno prema Perica, 2017)	22
3.3.3. Mentoriranje djevojke u riziku (prilagođeno prema Demeter, 2017)	23
3.4. Rodno specifični programi u svijetu	24
3.4.1. HIPTeens	25
3.4.2. KEEP SAFE	27
3.4.3. BODY PROJECT	29
3.4.4. BEIT RUTH VILLAGE	32

4. PRIKAZ GRUPNOG PROGRAMA VAŽNA I SNAŽNA (prilagođeno prema Priručniku za provođenje programa Važna i Snažna, 2023).....	35
4.1. Teme radionica	36
4.2. Opis ustanove i grupe u kojoj se provodio program.....	39
4.3. Metode i tehnike korištene u radu	40
4.4. Opis vođenja grupe.....	41
4.5. Olakšavajući i otežavajući čimbenici prilikom provođenja programa	42
5. PRAĆENJE I EVALUACIJA PROGRAMA.....	42
5.1. Evaluacija procesa	43
5.1.1. Praćenje implementacije programa	43
5.1.2. Evaluacija procesa iz korisničke perspektive.....	48
5.2. Evaluacija ishoda.....	50
6. RASPRAVA	54
7. OGRANIČENJA RADA	59
8. ZAKLJUČAK	59
9. LITERATURA	62

1. UVOD

Djevojke s problemima u ponašanju često su zanemarena skupina s obzirom na to da se kaznena djela koje čine percipiraju manje opasnima i rizičnima. U tom kontekstu, Zahn i sur. (2009) naglašavaju da, iako su se istraživači i znanstvenici u posljednje vrijeme počeli više baviti temom ženske delinkvencije općenito, djevojke su i dalje relativno zanemarene. Naime, djevojke u maloljetničkom pravosuđu čine „očiglednu manjinu“ (Batchelor i Burman, 2004) što je još jedan od mogućih razloga zanemarivanja istraživanja o djevojkama koje manifestiraju probleme u ponašanju te intervencija koje su učinkovite u radu s njima. No, Welch-Brewer (2017) naglašava kako su posljedice kaznenih djela koje čine djevojke vrlo ozbiljne, iako takva djela nisu česta kao kod mladića. Nadalje, Chamberlain i Moore (2002) navode stavove pojedinih autora koji govore o tome kako djevojke mogu biti prezaštićene u „na muškarce orijentiranim sustavima“ ili kako mogu biti strože sankcionirane za manje ozbiljna djela. U tom smislu, Batchelor i Burman (2004) navode kako se prema djevojkama češće poduzimaju intervencije s obzirom na neprihvatljivo ponašanje povezano s rodom, kao što su nedopuštene seksualne aktivnosti, bježanje od kuće i tvrdoglavost, što nije slučaj kod mladića. Istraživači smatraju kako djevojke neprihvatljivim ponašanjem čine dvostruki prijestup: nad svojom socijalnom ulogom i stereotipnom ženstvenosti te nad normama (Mejovšek, Žakman-Ban, 1986). Iako mladići i djevojke vrlo često dijele slične rizike, postoje specifičnosti u obilježjima djevojaka s problemima u ponašanju koje je potrebno uzeti u obzir prilikom planiranja i provedbe intervencija. Istraživanje koje je proveo Lipesy (1990; prema Bloom i sur., 2002) na uzorku od 443 programa prevencije delinkvencije pokazalo je da je 35 % programa namijenjeno samo mladićima, a 43 % primarno je za mladiće. Samo 2 % programa bilo je namijenjeno isključivo djevojkama, a 6 % programa primarno je za djevojke. S obzirom na navedeno, moguće je uvidjeti kako nema dovoljno rodno specifičnih programa koji uvažavaju specifične rizike, snage i potrebe djevojaka. Navedeno rezultira uključivanjem djevojaka u programe namijenjene i kreirane za mladiće. S obzirom na saznanja autorice, u Republici Hrvatskoj dosada su kreirana dva grupna psihoedukativna programa za djevojke s problemima u ponašanju – Trening socijalnih vještina „Socijalno vješta djevojka“ (Ćosić, 2016) te Psihoedukativni program „Moderna djevojka“ (Perica, 2017) te individualni mentorski program za djevojku u riziku „Mentoriranje djevojke u riziku“ (Demeter, 2017) koji su uzeli u obzir specifična obilježja djevojaka. Navedeni programi bit će opisani kasnije u radu.

S obzirom na sve navedeno, nedostatak informacija o učinkovitim programima i intervencijama za djevojke prisutan je i u Republici Hrvatskoj. Uzimajući u obzir osobni interes autorice rada za socijalnopedagoški rad s djevojkama s problemima u ponašanju i potrebu prakse za znanstveno utemeljenim intervencijama, cilj rada odnosi se na praćenje provedbe i evaluaciju grupnog programa za djevojke u institucionalnoj skrbi. Doprinos ovog rada odnosi se na vrednovanje rodno specifičnog programa namijenjenog djevojkama u institucionalnoj skrbi kako bi se utvrdilo koje intervencije, metode rada i aktivnosti su učinkovite u radu s djevojkama.

2. OBILJEŽJA DJEVOJAKA S PROBLEMIMA U PONAŠANJU

U razgovoru s različitim stručnjacima iz pomagačkih profesija, često se spominje kako je „s djevojkama teže“, odnosno rad s njima percipira se kao teži od rada s mladićima. Često se djevojke opisuje kao „teške, zlobne, dramatične“ i sl. U tom smislu, Batchelor i Burman (2004) navode kako stručnjaci percipiraju djevojke i žene kao tvrdoglave i zlonamjerne te one s kojima je teško raditi. S obzirom na uvriježeno stereotipno mišljenje o djevojkama s problemima u ponašanju, potrebno je detaljno razumijevanje specifičnosti rizika, potreba i snaga djevojaka kako bi se osigurao kvalitetan tretmanski rad s ovom populacijom.

Različita istraživanja potvrdila su kako je većina rizičnih čimbenika ista ili slična i za djevojke i za mladiće (npr. Moffit i sur., 2001; Zahn i sur., 2008), no postoje rizici koji su specifični za djevojke. Općenito, pronađene su mnoge sličnosti u rizičnim čimbenicima između mladića i djevojaka, no autor Wong (2012) navodi kako na djevojke više utječu socijalni faktori, kao što su negativni životni događaji, fizičko zlostavljanje od strane roditelja te su češći iskazuju internalizirane probleme. Rapuš-Pavel (1999) kao specifične probleme kod djevojaka prepoznaje bježanje od kuće i zlouporabu alkohola i droga. Djevojke ista ta ponašanja vide kao način nošenja s problemima. Autorice Borić i Ćosić (2019) navode kako mnoga istraživanja pokazuju kako se zloupotreba sredstava ovisnosti kod djevojaka često pojavljuje zajedno s drugim problemima kao što su mentalna bolest, školski neuspjeh i to značajnije više nego kod mladića.

Novozelandsko istraživanje autorice Moffit i suradnika (2001) bavilo se ispitivanjem razlika između djevojaka i mladića. Radi se o longitudinalnoj studiji zdravlja, razvoja i ponašanja za kohortu rođenu između 1. travnja 1972. i 31. ožujka 1973. godine u gradu Dunedin na Novom

Zelandu. Na temelju ovog istraživanja, Moffit i sur. (2001) dolaze do zaključka kako su mladići i djevojke jednako podložni individualnim, obiteljskim i rizicima u okruženju kada je riječ o razvoju problema u ponašanju, no ističu kako je antisocijalno ponašanje kod djevojaka značajno više povezano s problemima u odnosima, depresijom, sklonosti suicidu i lošim fizičkim zdravljem. Nadalje, mnogi istraživači slažu se kako djevojke počinju činiti kaznena djela kasnije od mladića te većinom iskazuju neprihvatljiva ponašanja koja su manje opasna. Moffit i sur. (2001) navode dvije fundamentalne činjenice o rasprostranjenosti antisocijalnog ponašanja s obzirom na dob i spol: mladići iskazuju višu razinu antisocijalnog ponašanja u odnosu na djevojke, dok se razina antisocijalnog ponašanja djevojaka značajno povećava tijekom adolescencije. Moffit i sur. (2001) navode kako je vrhunac ženske delinkvencije oko 15-te godine te ga tumače kao kratkotrajni peripubertalni efekt koji većinom traje kraće vrijeme. Do istih nalaza dolazi i Wong (2012) te navodi kako je sigurno da je vrhunac ženske delinkvencije u 15. godini zato što tome idu u prilog i službene statistike te studije samoiskaza djevojaka. Autori navode kako je početak neprihvatljivog ponašanja kod djevojaka „odgođen“ i zbog roditeljske i školske socijalizacije koja nalaže djevojkama da „budu dobre“ i svoje simptome izražavaju kroz internalizirana ponašanja (Silverthorn i Frick, 1999; Leve i Chamberlain, 2007; prema Borić i Ćosić, 2019).

Acoca i Dedel (1998) navode kako se „tipičan profil“ djevojke u riziku može opisati kao „velike potrebe, nizak rizik“. Kao što je i ranije navedeno neki od specifičnih oblika problema u ponašanju djevojaka uključuju bježanje od kuće, probleme s mentalnim zdravljem, rizično seksualno ponašanje i zlouporabu alkohola i droga. Bloom i Covington (2001) govore o zajedničkim karakteristikama djevojaka u riziku te navode sljedeća obilježja: dob (13-18 godina), povijest viktimizacije (psihičko, emocionalno i seksualno nasilje), akademski neuspjeh, nezaposlenost i prekid školovanja, učestalost rizičnih ponašanja osobito bijega, nestabilan obiteljski život, socijalnopatološka ponašanja u obitelji, nedostatak povezanosti, socijalna izolacija, povijest nezdravih ovisničkih odnosa, posebno sa starijim muškarcima, problemi mentalnog zdravlja i povijest korištenja sredstava ovisnosti. Nadalje, djevojke se susreću i sa dodatnim izazovima koji uključuju maloljetničke trudnoće, samohrano roditeljstvo, nejednakosti u obrazovnim, radnim i građansko-participativnim prilikama (Bloom i Covington, 2001).

Istraživanje autorice Welch-Brewer (2017) dovelo je do novih spoznaja o različitim „tipovima“ djevojaka s problemima u ponašanju. Cilj ove studije bio je diferencirati profile djevojaka u odnosu na njihove potrebe i rizike. Djevojke uključene u istraživanje imale su povijest

delinkvencije i činjenja kaznenih djela. Analizom podataka, autorica rada dolazi do četiri podgrupe djevojaka koje čine kaznena djela te ih imenuje s obzirom na glavno obilježje tog tipa:

- Agresija
- Agresija i konzumacija droga
- Socioekonomski i obiteljski problemi
- Ozbiljna konzumacija alkohola i droga

U spomenutom istraživanju, djevojke su najčešće pripadale skupini **Agresija**, odnosno pola uzorka zadovoljava kriterije za tu podgrupu. Djevojke u toj podgrupi iskazuju nižu do srednju razinu rizika i potreba, odnosno povišeni rizik iskazuju na subskali agresije. Autorica navodi kako su karakteristike djevojaka u ovoj grupi najbližije obilježjima adolescenata koji iskazuju problematično ponašanje samo u razdoblju adolescencije, odnosno ne nastavljaju s takvim ponašanjem u odrasloj dobi. S druge strane, djevojke koje pripadaju podgrupi **Ozbiljna konzumacija alkohola i droga**, iskazuju povišen rizik na 9 od 11 subskala te su njihove potrebe najsloženije. Nadalje, autorica Welch-Brewer (2017) navodi kako bi tip intervencije, trajanje i učestalost trebale biti usklađene upravo s profilom, odnosno podgrupom u koje djevojke pripadaju. Primjerice, vjerojatno je da će djevojkama iz podgrupe **Agresija i konzumacija droga** i **Ozbiljna konzumacija alkohola i droga** odgovarati visoko strukturirani tretmansi programi namijenjeni liječenju od ovisnosti koji se provodi unutar ustanove u kojoj su djevojke smještene. Nadalje, djevojkama bi odgovarala intenzivna kognitivno-bihevioralna terapija koja bi se usmjeravala na stres, kontrolu ljutnje, rješavanje problema te prevenciju recidiva. Nadalje, koristile bi im tehnike kognitivno-bihevioralne terapije vezane uz depresivnost. No, djevojkama iz podgrupe **Ozbiljna konzumacija alkohola i droga** potrebni su programi tretmana u trajanju dužem od 6 mjeseci, odnosno intenzivniji programi. S druge strane, djevojke iz podgrupe **Agresija i Socioekonomski i obiteljski problemi** također izvještavaju o konzumaciji alkohola i droga, no u manjoj mjeri nego djevojke iz ranije spomenutih podgrupa. Djevojkama iz ovih podgrupa odgovarao bi manje intenzivan tretman vezan uz konzumaciju sredstava ovisnosti, primjerice individualno ili grupno savjetovanje za djevojke iz podgrupe **Agresija**, odnosno tretmani konzumacije sredstava ovisnosti usmjereni na obitelj za djevojke koje pripadaju podgrupi **Socioekonomski i obiteljski problemi**.

U odnosu na sva navedena obilježja djevojaka, Kuo i sur. (2023) daju nekoliko općih preporuka za tretmansi rad s djevojkama u ustanovama:

- osigurati programe stručnog obrazovanja koji su posebno usklađeni s interesima i talentima djevojaka te mogu poboljšati njihovu autonomiju tijekom učenja
- osigurati pozitivne modele djevojkama kako bi se povećala kohezija i identifikacija s ustanovom
- stručnjaci trebaju osigurati adekvatne intervencije za učenje regulacije emocija kako bi se djevojke lakše nosile sa stresnim situacijama
- pomoći djevojkama u ustanovama prilagoditi se na međuljudske odnose u ustanovi zato što je to ključ njihove prilagodbe

U daljnjem tekstu naglasak će biti stavljen na specifična obilježja djevojaka u riziku kako bi se bolje razumjela etiologija i fenomenologija problema u ponašanju djevojaka. Ova obilježja predstavljaju i svojevrsna područja tretmanskog rada s djevojkama.

2.1. Traumatska iskustva i zlostavljanje

Proučavajući literaturu moguće je primijeti kako se kao specifičan rizični čimbenik kod djevojaka navodi iskustvo zlostave, odnosno viša prevalencija fizičkog, psihičkog te posebno seksualnog nasilja u odnosu na mladiće. Istraživanja Bloom i sur. (2002) te Zahn i sur. (2009) govore kako djevojke imaju veću zastupljenost fizičke, emocionalne i seksualne zlostave u svojoj prošlosti. Također, Jeđuđ Borić (2012) navodi kako djevojke imaju visoku prevalenciju zlostavljanja i viktimizacije, odnosno doživljenih trauma. Posebno se izdvaja kategorija seksualnog zlostavljanja, odnosno djevojke izvještavaju o seksualnom zlostavljanju od strane očuha (Jeđuđ Borić, 2011). Nadalje, istraživanja iskustva zlostavljanja kod maloljetnih i odraslih počinitelja kaznenih djela ukazuju kako je zastupljenost seksualne zlostave veća kod djevojaka nego mladića (Dembo i sur., 1993). Dembo i sur. (1993) u svojem istraživanju dolaze do zaključka kako su iskustvo zlostavljanja i zanemarivanja unutar primarne obitelji imali veliku ulogu u uključenosti djevojaka u pravosudni sustav. Primjerice, često bježanje od kuće jedan je od načina na koji se djevojke nose sa zlostavljanjem. Nadalje, u mnogim istraživanjima kao oblici zlostavljanja navode se incest, silovanje i fizičko zlostavljanje (Belknap i Holsinger, 1997, Bloom i Covington, 2001). Artz (1998) navodi kako je 1 od 4 djevojke u pravosudnom sustavu bila seksualno zlostavljana u odnosu na 1 od 10 djevojaka koje ne iskazuju probleme u ponašanju. Silberman (2010) dolazi do sličnih nalaza te navodi kako su se žene zatvorenice dva puta češće izjašnjavale o povijesti fizičkog i seksualnog zlostavljanja od žena u općoj

populaciji. Nadalje, djevojke su u većoj mjeri iskusile negativno roditeljstvo, što je vidljivo i u višim stopama izdvajanja djevojaka iz primarne obitelji (Hipwell i Loeber, 2006). Herrera i McCloskey (2001) istraživali su utjecaj obitelji na pojavu rizičnih ponašanja na uzorku opće populacije te dolaze do zaključka kako je 7 puta vjerojatnije kako će djevojke koje su imale iskustvo teškog zlostavljanja u djetinjstvu počiniti nasilno kazneno djelo u usporedbi s djevojkama koje nisu bile zlostavljane. Nadalje, pregledom istraživanja Foley (2008) zaključuje kako rezultati istraživanja konzistentno pokazuju da su djevojke u instituciji češće žrtve nasilja nego mladići u instituciji i djevojke/mladići u općoj populaciji, što može biti protumačeno na način da je institucionalizacija specifičan rizik za djevojke. Uzimajući u obzir rezultate svih ovih istraživanja, jasno je kako prilikom planiranja intervencija i provedbe tretmana treba uzeti u obzir specifična obilježja djevojaka, odnosno iskustvo različitih oblika zlostavljanja. Odnosno, intervencije moraju omogućiti prorađivanje traumatskih u sigurnom i podržavajućem okruženju.

2.2. Intimne veze i rizično seksualno ponašanje

Opće je poznato kako djevojčice ulaze u pubertet ranije od dječaka, što u kontekstu problema u ponašanju može predstavljati rizični čimbenik. U svojem istraživanju, Mensah i sur. (2013) dolaze do rezultata kako djeca koja ranije ulaze u pubertet imaju više problema s prilagodbom te su te razlike vidljive već tijekom predškolskog razdoblja. Autori prolaze razliku između dječaka i djevojčica te utvrđuju kako dječaci kod kojih je pubertet nastupio u osmoj ili devetoj godini iskazuju više problema u ponašanju i manju psihološku prilagodbu, dok kod djevojčica u toj dobi nisu evidentirani problemi u ponašanju već oni nastupaju u ranoj adolescenciji. Nadalje, rani ulazak u pubertet je kod djevojaka povezan i raznim zdravstvenim problemima, kao što su pretilost, dijabetes tipa 2 te bolesti srca (Cheng i sur., 2022). Osim toga, u kontekstu djevojaka, ulazak u pubertet predstavlja potencijalni rizični čimbenik zbog razvoja fizičkih znakova zrelosti koji nisu usklađeni s i dalje velikim dijelom nerazvijenih kognitivnih i emocionalnih kapaciteta (Graber i sur., 1999; Zahn i sur., 2010; prema Perica, 2017). U tom kontekstu, Negriff i Ticket (2009) navode kako stariji adolescenti često zrelost i dob svojih vršnjaka procjenjuju više prema razvijenosti fizioloških osobina nego prema samoj kronološkoj dobi što dovodi do procjenjivanja djevojaka kao kronološki starijih nego što stvarno jesu. Provedena su brojna istraživanja koja su proučavala odnos između ulaska u pubertet te rizičnog i delinkventnog ponašanja. Jedno od njih je istraživanje Negriff i Tricket (2009) čiji je cilj bio

utvrditi povezanost ulaska u pubertet s delinkventnim ponašanjem te potvrđuju kako je rani ulazak u pubertet povezan s rizičnijim ponašanjem, no nisu pronašli značajnu razliku u odnosu na spol.

Nadalje, jedno od važnih obilježja djevojaka s problemima u ponašanja koje je potrebno uzeti u obzir prilikom planiranja intervencija je sklonost rizičnom seksualnom ponašanju te formiranju veza sa starijim muškarcima. Rizična seksualna ponašanja uključuju nezaštićeni spolni odnos, učestalo mijenjanje intimnih partnera, zamjena seksualnih usluga za novčanu naknadu i dr. Naime, djevojke s problemima u ponašanju u većem su riziku da će se uključiti u intimne veze s devijantnim muškarcima (Krueger i sur., 1998; Moffitt, 1993; Hipwell i Loeber, 2006). Često stupaju u veze sa starijim muškarcima koji ih uključuju u svoja antisocijalna ponašanja, potiču na uporabu sredstava ovisnosti i sl. Leve i sur. (2015) proučavanjem više istraživanja utvrđuju kako djevojke stupaju u intimne veze s partnerima koji su od njih stariji tri, pet ili više godina. Autori naglašavaju kako je važniji prediktor uključenost intimnog partnera u rizična ponašanja i nagovor partnera na rizično ponašanje od dobne razlike među partnerima (Cauffman i sur., 2008; Leve i sur., 2015) Schaffner (2006) u svojem istraživanju dolazi do rezultata kako su djevojke u zadovoljenju vlastitih osnovnih potreba često ovisne o duplo starijim muškarcima te su podložne njihovom utjecaju na korištenje droga, alkohola ili drugih antisocijalnih ponašanja. Pasko (2006) dolazi do zaključka kako je veća vjerojatnost da će djevojke opetovano kršiti zakon ako su u vezi sa starijim muškarcem te je 39 % djevojaka u njegovom uzorku bilo u vezi sa starijim muškarcem.

U kontekstu Republike Hrvatske, Jeđuđ Borić (2011) istraživala je rizičnost djevojaka u Odgojnom domu Bedekovčina (današnji Centar za pružanje usluga u zajednici Zagorje) te dolazi do zaključka kako je izražen interes djevojaka prema suprotnom spolu, no djevojke su često nekritične u izboru partnera. Odnosno, često biraju partnere koji su slični njima, odnosno manifestiraju slične probleme kao i one. U odnosu na seksualne odnose, u navedenom istraživanju rezultati ukazuju kako djevojke spominju negativan stav prema ranom stupanju u seksualne odnose, odnosno iskazuju žaljenje što su se rano upustile u seksualne odnose. Sva prethodno navedena istraživanja govore o sklonosti djevojaka formiranju intimnih veza sa starijim te nerijetko delinkventnim muškarcima što predstavlja specifičan rizik.

Cui i sur. (2012) zaključuju kako postoji povezanost između intimnih odnosa i rizičnog ponašanja te navode obilježja rizičnih intimnih veza. Rizične intimne veze uključuju rizična ponašanja i uključenost u rizična ponašanja partnera, odnosno nagovor i/ili prisiljavanje na sudjelovanje u rizičnim aktivnostima s partnerom. Nadalje, kao obilježje rizičnih intimnih veza

navode i iskazivanje nasilnih ponašanja i disfunkcionalnih obrazaca nošenja s teškim emocijama i rješavanjem sukoba. Meeus, Branje i Overbeek (2004) dolaze do rezultata kojima potvrđuju kako mladi u dobi od 12 do 20 godina koji su bili u intimnom odnosu iskazuju veću razinu rizičnog ponašanja za razliku od onih koji nisu bili u intimnoj vezi. Zimmer-Gembeck, i sur. (2002) zaključuju kako su učestale romantične veze povezane s višom razinom eksternaliziranih problema (delinkvencija, agresija) u dobi od 12 do 16 godina.

2.3. Problemi mentalnog zdravlja

U odnosu na ranije opisana traumatska iskustva djevojaka s problemima u ponašanju, nije iznenađujuće kako mnoge djevojke iskazuju određene poteškoće mentalnog zdravlja. Izloženost traumatskim događajima može rezultirati značajnim poteškoćama u psihološkom funkcioniranju. Izloženost traumi u djetinjstvu povezana je s različitim problemima u dječjoj i odrasloj dobi, kao što je poremećaj pažnje i hiperaktivnosti (ADHD), depresija, anksioznost te poremećaji ličnosti (Cummings i sur., 2012). Nadalje, DeBellis i sur. (2005) naglašavaju kako je trauma u ranom djetinjstvu štetnija od one u odrasloj dobi zbog neuroloških i psiholoških procesa koji se događaju u djetinjstvu. Nadalje, Dye (2018) navodi kako su psihološke smetnje osoba koje su proživjele traumu ozbiljne te mogu imati perzistirajuće dugoročne učinke. Enoch (2011) tvrdi kako postoje različiti dokazi koji povezuju kroničnu traumu u djetinjstvu s problemima s privrženosti, kontrolom ponašanja, problemima u odnosima, postavljanjem granica, slabijim kognitivnim vještinama i rizičnim ponašanjima. U različitim istraživanjima navodi se kako djevojke s problemima u ponašanju boluju od depresije, anksioznosti, ADHD-a i drugih poremećaja. Specifičnije, autori Beaudry i sur. (2020) proveli su meta analizu istraživanja objavljenih od siječnja 1966. do listopada 2019. o prevalenciji mentalnih bolesti kod mladih uključenih u pravosudni sustav te utvrđuju kako je kod djevojaka viša prevalencija velikog depresivnog poremećaja i PTSP-a nego kod mladića. Nadalje, različiti autori navode kako se ove poteškoće mogu manifestirati kao pokušaji suicida te samoozljeđivanje (Holsinger i sur., 1999; Pasko, 2006; Chesney-Lind, 2008). U svojem istraživanju, Barrett i sur. (2015) dolaze do rezultata kako su djevojke kojima je dijagnosticiran neki od poremećaja koji uključuju kontrolu impulsa i agresivnost 11 puta vjerojatnije da će počinuti neko kazneno djelo za razliku od djevojaka kojima isti poremećaj nije dijagnosticiran. No, potrebno je biti oprezan u zaključivanju s obzirom na to da se ne radi o direktnoj uzročno-posljedičnoj vezi. Osim navedenih problema s mentalnim zdravljem, nedostatak samopouzdanja često je primarni

problem koji iskazuju djevojke s problemima u ponašanju (Bloom i sur., 2002). Jeđud Borić (2011) u svojem istraživanju također primjećuje kako djevojke imaju negativan stav prema sebi i doživljaj sebe kao problematične osobe. Odnosno, primjećuje se potreba za izgradnjom pozitivne slike o sebi djevojaka s problemima u ponašanju.

Ruffolo i sur. (2004) smatraju kako se programi prevencije i intervencije na području mentalnog zdravlja na ovoj populaciji trebaju usmjeriti na izgradnju otpornosti kroz smanjenje utjecaja rizičnih čimbenika te jačanje zaštitnih čimbenika. Smatraju kako izgradnja podržavajućih i njegujućih okruženja za djevojke može smanjiti negativni utjecaj obiteljskog nasilja, depresije, siromaštva te diskriminacije. Intervencije trebaju biti sveobuhvatne te obuhvaćati više okruženja – školu, obitelj te lokalnu zajednicu, s obzirom na to da intervencije koje se usmjeravaju na individualne rizike imaju ograničen učinak.

2.4. Narušeni obiteljski odnosi

Djevojke s problemima u ponašanju često dolaze iz disfunkcionalnih obitelji u kojima su nerijetko bile žrtve nasilja. Intervjui s djevojkama u pravosudnom sustavu u kasnim 90-im godinama u Kaliforniji dolaze do zaključka kako je 59 % djevojaka smatralo kako je njihov odnos s roditeljima bio primarni razlog njihovog kršenja zakona (Acoca i Dedel, 1998). Vlastite obitelji opisivale su kao nestabilne, što uključuju više selidba od obitelji k rođacima, smještaj u udomiteljske obitelji/domove za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi, ustanove pravosudnog sustava, sve u djetinjstvu i ranim tinejdžerskim godinama. Često su tome prethodila brojna bježanja od kuće i drugi statusni delikti za koje su djevojke češće uhićivane. Schaffner (2006) u svome istraživanju dolazi do podataka kako djevojke dolaze iz obitelji karakteriziranih razvodom, ovisnostima o sredstvima ovisnosti, mentalnim bolestima, zatvaranjem, beskućništvom i smrti. Navedeni autor opisuje te obitelji „praznima“, odnosno članovi obitelji su iscrpljeni, vode vlastite bitke te imaju malo pristupa socijalnom, kulturalnom te ekonomskom kapitalu što ih čini nesposobnima pružiti zaštitu i vodstvo svojim kćerima.

Hoeve (2008) dolazi do zaključka kako postoji povezanost između roditeljskog odgojnog stila i delinkvencije djevojaka na način da su djevojke s majkom ili ocem koji prakticiraju permisivan roditeljski odgojni stil, odnosno s oba permisivnija roditelja imale višu razinu delinkventnog ponašanja.

U istraživanju provedenom s korisnicama Odgojnog doma Bedekovčina (današnji Centar za pružanje usluga u zajednici Zagorje) Jeđuđ Borić (2011) dolazi do zaključka kako je obitelj značajni rizični čimbenik u rizičnosti djevojaka. Rizičnost obitelji iz kojih dolaze djevojke odnosi se na stambene i socijalno-ekonomske uvjete u obitelji, strukturu obitelji, odnose u obitelji te pojedinačne probleme koje imaju roditelji, braća i sestre te članovi šire obitelji. Članovi obitelji iskazuju značajan broj problema kao što su problemi mentalnog zdravlja, socijalno-patološki problemi koji se odnose na alkoholizam, činjenje kaznenih djela, prostituciju te skitnju. Posebna rizičnost vidljiva je u roditeljima djevojaka koji su često i sami bili korisnici usluga socijalne skrbi, često su nezaposleni i/ili radno nesposobni, imaju završen niži stupanj obrazovanja i dr. Sve navedeno predstavlja značajan rizik za siromaštvo. Nadalje, obitelji su često necjelovite, odnosno roditelji su razvedeni te se radi o samohranom roditeljstvu. Odnosi i komunikacija između članova obitelji često su narušeni i neadekvatni. Roditelji često ne brinu adekvatno za djecu i njihove potrebe. Također, i same djevojke primjećuju kako je njihova obitelj različita od drugih, odnosno doživljavaju vlastito djetinjstvo kao teško. Kvalitativnom analizom zaključuje se kako djevojke govore o odrastanju u zanemarujućoj i zlostavljajućoj obitelji te navode kako su ih često odgajali bake i djedovi, odnosno često su mijenjale skrbnike (Jeđuđ Borić, 2011). S obzirom na sve navedeno, može se zaključiti kako odrastanje u disfunkcionalnim obiteljima i u rizičnim uvjetima predstavlja specifičan rizik za djevojke što je potrebno uzeti u obzir prilikom planiranja intervencija.

2.5. Konzumacija sredstava ovisnosti

Kao jedno od rizičnih ponašanja djevojaka, često se navodi konzumacija sredstava ovisnosti. Miller (2021) smatra kako su konzumacija sredstava ovisnosti i ovisnost o istima sastavni dio razumijevanja delinkvencije žena s obzirom na to da su mnoge žene uhićivane za kaznena djela povezana s drogom (posjedovanje, prodaja i/ili proizvodnja) ili za kaznena djela imovinskog karaktera kojima je cilj nabava droge (npr. krađa). Iako je to jedno od obilježja djevojaka s problemima u ponašanju, Smith i Saldana (2013) navode kako nedostaje informacija o povezanosti različitih oblika proživljene traume u djetinjstvu te konzumacije sredstava ovisnosti kod djevojaka. Chesney-Lind (2008) smatra kako konzumacija sredstava ovisnosti može biti odgovor na traumu, odnosno iskustva zlostavljanja kod kuće te povećanje te traume uslijed učestalih bježanja od kuće. U svom istraživanju provedenom s 166 adolescentica s problemima u ponašanju, Smith i Saldana (2013) dolaze do podataka kako je 85.3 % djevojaka

konzumiralo cigarete, 80 % je konzumiralo alkohol te je 79 % djevojaka konzumiralo marihuanu. Nadalje, 51 % djevojaka konzumiralo je stimulanse, 30 % halucinogene, 21 % opijate, 20 % inhalante te 15 % je konzumiralo depresore što ukazuje na visoku prevalenciju konzumacije sredstava ovisnosti. Nadalje, autori Smith i Saldana (2013) pronalaze statistički značajnu povezanost između iskustva seksualnog zlostavljanja s konzumacijom alkohola, marihuane te teških droga.

U odnosu na problem konzumacije sredstava ovisnosti, Bloom i sur. (2002) navode kako države trebaju razviti posebne programe za tretiranje konzumacije sredstava ovisnosti kod djevojaka koji uključuju dnevnu bolnicu, klinički tretman te organizirano stanovanje.

3. RODNO SPECIFIČNI PROGRAMI

3.1. Definiranje pojma „rodno specifičnih“ programa

U kontekstu intervencija za djevojke s problemima u ponašanju, potrebno je krenuti od određivanja i definiranja pojma „rodno specifično“, odnosno od same definicije roda. Lithander (2000) navodi kako rod podrazumijeva društveno konstruiranje biološkog spola žena i muškaraca. Odnosno, rod se odnosi na društveni konstrukt, dok je spol biološki određen. Mnogi autori navode kako povećanjem broja djevojaka koje iskazuju probleme u ponašanju, raste i interes znanstvenika i praktičara za ulaganjem u rodno usklađene intervencije (Chesney-Lind i Sheldon, 2004; Chesney-Lind i Irwin, 2008; Anderson, 2019). U odnosu na rodno specifično programiranje i intervencije, postoji mnogo različitih definicija, no autori se slažu oko kompleksnosti rizika i potreba djevojaka te potrebe za usklađivanjem intervencija sa specifičnim obilježjima djevojaka. Rodno specifično programiranje prema *Guiding principles for promising female programming* (Greene i Peters, 1998) odnosi se na modele programa i usluga koji na sveobuhvatan način odgovaraju specifičnim potrebama određene rodne skupine, kao što su adolescentice. Takvi programi njeguju razvoj pozitivnog rodnog identiteta te prepoznaju koji su rizici specifični za određenu skupinu kao i koji su ključni zaštitni čimbenici na kojima se može graditi otpornost i prevencija delinkvencije. Nadalje, Bloom i Covington (2000) specifičnije opisuju rodno osjetljive pristupe koji su multidimenzionalni te se baziraju na teorijskoj perspektivi koja rodno uvjetuje uzroke delinkvencije. Takvi programi u fokusu imaju socijalne (siromaštvo, rasa, društveni sloj, rodna nejednakost) i kulturalne čimbenike kao i terapijske intervencije. Intervencije uključuju pitanja poput zlostavljanja, nasilja, obiteljskih

odnosa, zloupotrebe sredstava ovisnosti i s njima vezanih problema. Odnosno, osiguravaju pristup temeljen na snagama te učenju vještina. Prema Garcia i Lane (2010) rodno specifično programiranje odnosi se na sveobuhvatan odgovor sustava na delinkvenciju žena koji naglašava važnost iskustava djevojaka te se bavi specifičnostima psiholoških, razvojnih i socijalnih potreba djevojaka te njihovim putevima u kriminalno ponašanje. Prema King i Foley (2014) rodno specifični principi kao cilj imaju voditi osmišljavanje programa, prakse i politika koje se odnose na specifične okolnosti života žena, njihove jedinstvene rizike i potrebe te istraživanja koja predstavljaju temelj za politike i praksu.

U novije vrijeme, uvodi se pojam rodno transformativnog pristupa. Prema UNICEF *Gender Policy and Action Plan 2022-2025* (Marcus i sur., 2022). rodno transformativni pristupi kao cilj navode rješavanje strukturalne i temeljne društvene uzroke nejednakosti i time nastoje promicati jednake ishode za djecu neovisno o njihovim različitostima. Na taj način, nastoje promijeniti cjelokupne strukture koje podupiru nejednakost spolova te pridonijeti trajnoj promjeni u životima pojedinaca. Transformativni pristupi promiču jednakost rodova na način da:

- potiču kritičko ispitivanje nejednakosti i rodnih uloga, normi i dinamike
- prepoznaju i jačaju pozitivne norme koje podržavaju jednakost i poticajno okruženje
- promiču položaj žena, djevojaka i marginaliziranih skupina
- transformiraju temeljne društvene strukture, politike, sustave i široko prihvaćene društvene norme koje podržavaju rodne nejednakosti

Rodno transformativni pristupi usmjereni su k mijenjanju nejednakosti među rodovima, pomicanju strukturalnih barijeri, kao što su nejednaka prava i uloge te osnaživanju skupina u nepovoljnom položaju. Ključne strategije rodno transformativnog pristupa uključuju (Marcus i sur., 2022):

- *Ispitivanje strukturalnih barijeri koje održavaju nejednakost rodova (to uključuje diskriminatorne norme, stereotipe, nejednake rodne uloge, nejednakost u pristupu uslugama, politike i zakone koji podržavaju diskriminaciju);*
- *Izgradnju individualnih i kolektivnih djelovanja žena, djevojaka i osoba različitih rodnih identiteta kroz usmjerene akcije kako bi ih se osnažilo u borbi za njihova prava;*
- *Osiguravanje „glasa“ ženama i osobama različitih rodnih identiteta kako bi mogli utjecati na implementaciju, vođenje i evaluaciju programa;*

- *Rad s mladićima i muškarcima na prihvaćanju jednakosti rodova i uvježbavanju pozitivne muškosti;*
- *Uzimanje u obzir različitih obilježja koja mogu povećati ranjivost kao što su pripadnost kastama, klasama, religija, seksualna orijentacija, invaliditet, migracije i sl.;*
- *Uzimanje u obzir cjelokupnog životnog puta i međugeneracijska perspektiva (programiranje treba uzeti u obzir cijeli život djeteta, odnosno od njegova rođenja do odrasle dobi);*
- *Rad na svim razina (uključuje politike, zakone, sustave, usluge, zajednice, obitelji te naposljetku pojedinca);*
- *Multisektorska i intersektorska suradnja;*
- *Usmjerenost na pristupe koji će imati utjecaj velikog razmjera (partnerstvo, suradnje, masovni mediji i dr.).*

3.2. Obilježja rodno specifičnih programa

Bloom i Covington (2001) navode kako postoje dva ključna aspekta u razvoju rodno specifičnih programa: kontekst i sadržaj. Kontekst obuhvaća teorijsku utemeljenost programa, okruženje u kojem se program provodi, stručnjake koji kreiraju i provode program, aktivnu participaciju djevojaka, orijentaciju na traženje snaga i pozitivnog te povezanost sa zajednicom. Sadržaj se odnosi na područja rada, odnosno autori Bloom i Covington (2001) ih nazivaju višestruko rodno specifičnih potrebama koja se odnose na ranije spomenuta obilježja djevojaka (iskustvo viktimizacije i traume, tretman ovisnosti, samopoštovanje, ovisnosti, životne vještine, obitelj, školovanje, spolni i zdravstveni odgoj, kulturalna svijest i osjetljivost). Osim područja rada, sadržaj se odnosi i na metode i tehnike rada koje su učinkovite u radu s ovom populacijom, a odnose se na razgovor, ekspresivne i kreativne tehnike i mentoriranje. Kao zasebno područje, koje obuhvaća i sadržaj i kontekst navodi se rodna perspektiva, koju prema Jeđuđ Borić (2012) možemo promatrati kao pozadinu provođenja intervencija. Ključni aspekti će biti detaljnije opisani u daljnjem nastavku teksta.

KONTEKST

3.2.1. Teorijska utemeljenost

Rana objašnjenja delinkvencije žena vezana su uz različite sociološke teorije koje su se prvenstveno bavile delinkvencijom muškaraca, no nude potencijalna objašnjenja zašto žene čine kaznena djela. Neke od tih teorija su teorija društvene dezorganizacije, teorija anomije, teorija kontrole, teorija označavanja i mnoge druge. Među novijim teorijama, ističe se feministička teorija koja navodi kako je delinkvencije žena određena razlikama u socijalizaciji muškaraca i žena. U odnosu na sve ove teorije, Chesney-Lind i Sheldon (2004) smatraju kako se teorije delinkvencije žena moraju pomaknuti od zdravorazumskog zaključivanja prema uvažavanju iskustava i života djevojaka u sukobu sa zakonom. Jeđuđ Borić (2012) smatra da bi se rodno osjetljivi programi trebali temeljiti na integriranim i kongruentnim teorijama koje uzimaju u obzir psihološke i socijalne potrebe djevojaka i održavaju realnost njihovih života (npr. teorija traume).

3.2.2. Okruženje

Okruženje se odnosi na prostor u kojem se program provodi, odnosno fizički, ali i psihički i socijalni prostor u kojem se program odvija. Covington i Bloom (2006) navode kako bi se tretmansko okruženje trebalo temeljiti na sigurnosti, poštovanju i dostojanstvu. Naglašava se važnost stvaranja okruženja koje je osjetljivo na jedinstvene životne okolnosti i iskustva žena (Wattanaporn i Holtfreter, 2014). Covington (2002) navodi kako bi i samo okruženje trebalo biti terapeutsko, odnosno imati terapeutski (ljekovit) učinak. Nadalje, poneki autori preporučuju istorodno okruženje (Belknap i sur., 1997; Chamberlain i Moore, 2002) koje je odvojeno od pažnje i zahtjeva mladića. Amitay (2020) zaključuje kako istorodno okruženje smanjuje potrebu djevojaka da budu popularne među mladićima i njihovu preokupaciju vanjskim izgledom, odnosno omogućava sigurno mjesto u kojem djevojke mogu rasti i napredovati. Bloom i Covington (1998) u tom kontekstu navode kako se ženski osjećaj za sebe (engl. *self*) razvija drukčije u ženskim grupama za razliku od mješovitih grupa.

3.2.3. Stručnjaci

Vrlo važan čimbenik u rodno specifičnom programiranju odnosi se i na stručnjake koji rade s djevojkama. Prema *Guiding principles for promising female programming* (Greene i Peters, 1998) djevojke odnos sa pojedinim stručnjakom izdvajaju kao ključan čimbenik za njihovo sudjelovanje u tretmanu i uspješan razvoj. Covington i Bloom (2006) navode sljedeća obilježja stručnjaka koja su potrebna u rodno specifičnim programima: konzistentnost i dostupnost, povjerljivost, modeliranje pozitivnih odnosa i ponašanja, zagovaranje prava djevojaka, razvijanje tretmanskog saveza koji omogućuje aktivnu participaciju djevojaka te kontinuirano stručno usavršavanje. Nadalje, predlaže se zapošljavanje i ženskih i muških stručnjaka s obzirom na to da oni mogu biti dobar model za učenje poželjnih ponašanja između muškaraca i žena. Prema *Guiding principles for promising female programming* (Greene i Peters, 1998) kvalitetna edukacija stručnjaka trebala bi obuhvatiti područje rodno specifičnog programiranja, odnosno svrhe i ciljeva takve vrste programiranja intervencija. Zatim, edukacija bi se trebala baviti specifičnim obilježjima djevojaka kao što su da su djevojke sklonije tražiti i primiti pomoć i sl. Nadalje, edukacija bi trebala obuhvatiti i specifična znanja o rizičnim i zaštitnim čimbenicima djevojaka, odnosno znanja o viktimizaciji, traumi, samopoštovanju i sl.

Nadalje, naglašava se važnost edukacije i treninga stručnjaka o LGBTQ populaciji u pravosudnom sustavu s obzirom da ova populacija može iskusiti specifične poteškoće u prilagodbi na ustanovu. Kahle i Rosenbaum (2020) naglašavaju da postoji značajan broj djevojaka i žena uključenih u pravosudni sustav koje se identificiraju kao pripadnici LGBTQ populacije. Pasko (2011) navodi kako djevojke često doživljavaju heteronormativne politike i homofobiju od strane stručnjaka i drugih u ustanovi. Odnosno, često se pretpostavlja kako su mlade žene heteroseksualne te odstupanje od očekivanih normi često dovodi do izolacije i kažnjavanja (Kahle i Rosenbaum, 2020). U treningu stručnjaka za rad s ovom populacijom, Kahle i Rosenbaum (2020) preporučuju educirati stručnjake o prepoznavanju i odgovaranju na zlostavljanje, prevenciji zlostavljanja, procjeni potreba LGBTQ djevojaka, kako stvoriti okruženje koje prihvaća različitosti i sl.

3.2.4. Orijentacija na pozitivno

Jedan od imperativa u novije vrijeme u radu s mladima u riziku jest orijentacija na pozitivno, odnosno pronalaženje zaštitnih čimbenika i snaga koji mogu predstavljati uporište za daljnji tretman. Sharp i Simon (2004) naglašavaju važnost izgradnje vjere u budućnost, odnosno

omogućiti djevojkama stvaranje vizije vlastite budućnosti koja nadilazi trenutne negativne okolnosti. Wright i sur. (2012) naglašavaju kako je programe potrebno usmjeriti i na snage žena koje uključuju empatiju, moral, povezanost sa djecom, pozitivne odnosi s drugima. Odnosno, naglašava se važnost osnaživanja djevojaka i žena u onim područjima koja su pozitivna i prosocijalna.

3.2.5. Povezanost sa zajednicom

S ciljem uspješne integracije djevojaka u zajednicu, potrebno je osmisliti aktivnosti koji omogućavaju aktivno sudjelovanje djevojaka. U dokumentu *Guiding principles for promising female adolescent programming* (Greene i Peters, 1998) navodi se kako je potrebno djevojke na pozitivan način uključiti u zajednicu u kojoj se određeni program provodi. Pod time misli se na projekte u zajednici koje djevojke same osmišljavaju i provode, što može uključivati volontiranje i druge aktivnosti.

SADRŽAJ

Kao što je ranije pojašnjeno, sadržaj se u rodno specifičnim programima odnosi na područja rada. U tom smislu, Acoca i Dedel (1998) govore o važnosti uravnoteženog pristupa, odnosno jednakog usmjeravanja na područja rizika i područja snaga tijekom provođenja intervencija.

3.2.6. Viktimizacija i trauma, mentalno zdravlje i tretman ovisnosti

Ranije u radu pojašnjena su specifična obilježja djevojaka koja se posebno odnose na iskustvo zlostavljanja, odnosno traume, probleme s mentalnim zdravljem i konzumaciju sredstava ovisnosti. Bloom i Covington (2009) naglašavaju kako bi programi trebali započeti edukacijom djevojaka i žena o zlostavljanju i traumi koje su možda doživjele, s obzirom na to da djevojke često ne prepoznaju da se radi o zlostavljanju i/ili ne razumiju posttraumatski stresni poremećaj te utjecaj na njihov život. Wright i sur. (2012) naglašavaju da bi djevojke i žene trebale proći procjenu problema s mentalnim zdravljem prilikom smještaja u ustanovu te bi im trebao biti ponuđen plan tretmana. Procjena bi trebala sadržavati pitanja o formalnim dijagnozama, ali i pitanja o simptomima različitih poremećaja kako stručnjaci ne bi previdjeli određene probleme.

Poseban naglasak autori stavljaju na period tranzicije, odnosno kako se nastaviti brinuti o mentalnom zdravlju prilikom izlaska iz ustanove. S obzirom to, Covington (2002) naglašava kako je bitno da intervencije budu utemeljene na znanjima o traumi (engl. *trauma informed*). Ovaj pristup naglašava važnost edukacije stručnjaka o posljedicama traume kako bi se izbjegle situacije koje mogu djelovati retraumatizirajuće za djevojke te bi tretman trebao biti oblikovan na način da omogućuje prilagodbu i stabilizaciju, a oporavak od traume događa se u kasnijim fazama. O važnosti pristupa informiranog o traumi govori se i u kontekstu Hrvatske, odnosno na mrežnim stranicama SOS Dječjeg sela Hrvatska dostupne su besplatne edukacije za stručnjake koji rade s djecom i mladima u alternativnoj skrbi kako bi se podigla razina informiranosti i znanja potrebnih za rad s djecom i mladima koji su proživjeli traumu. Edukacija je dio projekta „Skrb temeljena na znanjima o traumi“, odnosno puni naziv projekta je „Sigurna mjesta i nesmetan razvoj djece – integriranje praksi temeljenih na znanjima o traumi u sustav alternativne skrbi“. Svrha edukacije je objasniti što je trauma, koji utjecaj može imati na život djece i mladih te načine pomaganja osobama koje su možda doživjele traumu. Edukacija se sastoji od šest kratkih modula, od kojih su prva dva usmjerena na objašnjenje traume i prakse temeljene na znanjima o traumi, a ostala četiri modula usmjerena su na specifičnija područja (SOS Dječje Selo Hrvatska, 2021) :

- pružanje podrške djeci i mladima s iskustvom skrbi koji su doživjeli traumu
- rad s obiteljima koje su doživjele traumu
- pružanje podrške djeci izbjeglicama i migrantima bez pratnje
- djeca i mladi s invaliditetom i poremećajima mentalnog zdravlja koji su doživjeli traumu

3.2.7. Samopoštovanje

Kao bitno područje rada s djevojkama u riziku ističe se na samopoštovanje s obzirom na to da nisko samopoštovanje kod adolescentica pridonosi pojavi delinkvencije, depresije, suicida, poremećaja hranjenja, ovisnosti, maloljetničke trudnoće i školskog neuspjeha (Jeđuđ Borić, 2012). Osim toga, Belknap i Holsinger (2006; prema Jeđuđ Borić, 2011) zaključuju kako djevojke imaju nižu razinu samopoštovanja i sklonije su samopovređivanju. S obzirom na sve to, potrebno je raditi na jačanju pozitivne slike o sebi, učenju vještina i različitih kompetencija koje posljedično mogu dovesti do jačanja samopoštovanja. Tijekom rada na samopoštovanju, s djevojkama je potrebno raditi na pozitivnoj slici o vlastitom tijelu, s obzirom na to da u zapadnjačkoj kulturi, samopouzdanje kod djevojaka značajno pada u srednjoj adolescenciji te

se kao moguće objašnjenje navode promjene na tijelu (Clay i sur., 2005), a poznato je da djevojke često samopoštovanje povezuju sa zadovoljstvom vlastitim izgledom.

3.2.8. Odnosi s drugima

Intervencije za djevojke s problemima u ponašanju trebale bi se usmjeriti i na odnose s drugim ljudima s obzirom na to da se odnosi percipiraju kao važan zaštitni čimbenik te djevojke svoj identitet razvijaju u odnosu na druge osobe (Bloom i Covington, 1998; Chamberlain i Moore, 2002). U kontekstu odnosa s drugim ljudima, intervencije je potrebno usmjeriti na ostvarivanje pozitivnih odnosa i zadržavanje istih. Između ostalog, ističe se važnost uključivanja obitelji u tretman, posebno rad na jačanju odnosa majka-kći s obzirom na to da istraživanja pokazuju kako snažna veza između majke i kćeri doprinosi jačanju samopouzdanja kod djevojaka te odupiranju vršnjačkom pritisku (Greene i Peters, 1998). U odnosu na odnose s drugima, programi bi se trebali usmjeriti na stvaranje veza s drugim ljudima u instituciji i izvan nje koji pružaju podršku, ljubav, nisu nasilni te nisu uključeni u kriminalne aktivnosti (Wright i sur., 2012).

3.2.9. Školovanje i učenje životnih vještina

Autori Covington i Bloom (2006) te Roman Gouvis i sur. (2006) povezuju pojmove školovanje i učenje životnih vještina vodeći se idejom pružanja prilika djevojkama za poboljšanjem socijalno-ekonomskih uvjeta u kojima žive. Sanger i sur. (2006) naglašavaju važnost treninga socijalnih vještina u radu s djevojkama s problemima u ponašanju, a primjena jednog treninga socijalnih vještina s djevojkama u riziku u Hrvatskoj opisana je dalje u radu. Wicks-Williams (2019) istraživala je utjecaj sudjelovanja u mentorskom programu na akademski uspjeh i samoefikasnost djevojaka koje su procijenjene rizičnima u urbanim sredinama. Autorica je odabrala akademski uspjeh i samoefikasnost kao dvije bitne karakteristike koje utječu na kvalitetu tranzicije u odraslu dob. Uzorak su činile 32 djevojke u dobi od 18 do 23 godine koje su sudjelovale u mentorskom programu organizacije The Girl te 5 mentorica. Djevojke su sudjelovale u mentorskom programu u razdoblju od jedne do pet godina. Prikupljanje podataka provedeno je provođenjem polustrukturiranih intervjua i ispunjavanjem upitnika. Korisnice su opisale različite načine na koje su im mentorice pružale podršku, između ostalog da su uvijek

mogle tražiti podršku od mentorica, da se nikad nisu osjećale kao teret i dr. Mentorice i djevojke naglašavaju kako je vrlo bitan dio programa bilo postavljanje ciljeva koji su primarno bili usmjereni na završetak srednje škole, upis na fakultet ili vezani uz zapošljavanje. Primjerice, djevojke su imale priliku pohađati seminare o pripremi za karijeru, upisu na fakultet, pisanju životopisa, simulaciji razgovora za posao i dr. Osim toga, djevojkama su pružene mnoge informacije o samopouzdanju, financijskoj pismenosti, rješavanju konflikata i dr. Mentorice su tijekom trajanja programa primijetile poboljšanje u samopouzdanju djevojaka, neovisnosti i rješavanju konflikata. Kao važna karakteristika programa ističe se to što su mentorice i djevojke bile iz iste zajednice te je na djevojke (i na njihovu razinu samoefikantnosti) značajno pozitivno utjecalo imati podršku odrasle osobe koja je iz iste zajednice, sličnog odgoja te je uspjela postati uspješna odrasla osoba. Odnosno, mentorice su predstavljale pozitivni model za djevojke uključene u program.

3.2.10. Spolni i zdravstveni odgoj

Spolni odgoj odnosi se na edukaciju djevojaka o zdravlju žena, spolno prenosivim bolestima, prevenciji tih bolesti, edukacija o kontracepciji i trudnoći. Prema dosadašnjim istraživanjima u vezi edukacijskih programa za mlade o seksualnosti, utvrđeno je kako cjeloviti programi edukacije o seksualnosti doprinose smanjenju broja maloljetničkih trudnoća i spolno prenosivih bolesti. S druge strane, programi koji se usmjeravaju samo na promoviranje apstinencije od spolnih odnosa pokazuju suprotne efekte (povećavaju rizik od maloljetničkih trudnoća i spolno prenosivih bolesti). Suprotno od uvriježenog mišljenja, cjeloviti programi edukacije ne potiču ranije upuštanje u seksualne odnose, već nerijetko i odgađaju upuštanje u prvi seksualni odnos (Pukotine, 2024). U istraživanju Chesney-Lind i sur. (2008) djevojke navode kako im nedostaje savjetovanja o iskustvu zlostave, edukacije o spolnim odnosima i seksualnosti te o uslugama vezanima uz trudnoću i roditeljstvo. Autori Chamberlain i Moore (2002) navode kako je potrebno omogućiti djevojkama da same definiraju ono što smatraju zdravom seksualnošću. Ciljevi takvih intervencija odnose se na podučavanje djevojaka o postavljanju granica u seksualnom odnosu, odlučivanje o vlastitom tijelu, razlikovanje spolnog zlostavljanja od zdravih spolnih odnosa i dr. Odnosno, glavni cilj ovih intervencija odnosi se na spolno odgovorno ponašanje te prevenciju negativnih posljedica koje proizlazi iz rizičnog seksualnog ponašanja. Zdravstveni odgoj odnosi se na edukaciju djevojaka o zdravoj prehrani, tjelesnoj aktivnosti, nošenju sa stresom i sl.

3.2.11. Kulturalna svijest i osjetljivost

Često se kao imperativ kod planiranja i kreiranja programa navodi kako oni moraju biti kulturalno osjetljivi, odnosno prilagođeni određenoj kulturi u kojoj će se program provoditi. U tom kontekstu, autori navode kako je pripadnost nekoj kulturi, odnosno etnicitetu potrebno promatrati kao prednost, tj. snagu te omogućiti djevojkama da uz svoju kulturu bolje upoznaju i druge (Bloom i Covington, 1998, Chamberlain i Moore, 2002). Na taj način potiče se veća tolerancija i uvažavanje različitosti.

3.3. Rodno specifični programi u Republici Hrvatskoj

Autorice Borić i Ćosić (2019) navode kako u kontekstu Hrvatske nije moguće govoriti o rodno osjetljivim intervencijama na razini strateškog pristupa ili javnih politika, no u svakodnevnoj socijalnopedagoškoj praksi moguće je pronaći programe koji imaju elemente rodno osjetljivih intervencija. U daljnjem radu bit će prikazana dva grupna programa te jedan primjer individualnog mentorskog rada koji su osmišljeni i provedeni kao dio diplomskih radova studentica socijalne pedagogije na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Dva grupna psihoedukativna programa za djevojke s problemima u ponašanju poznatija su pod nazivima: „Socijalno vješta djevojka“ – trening socijalnih vještina za djevojke s problemima u ponašanju (Ćosić, 2016) te Psihoedukativni program „Moderna djevojka“ (Perica, 2017). Individualni mentorski rad s djevojkom u riziku provela je autorica Demeter 2017. godine.

3.3.1. Socijalno vješta djevojka – trening socijalnih vještina za djevojke s problemima u ponašanju (prilagođeno prema Ćosić, 2016)

Program „Socijalno vješta djevojka“ (SVD-TSV) utemeljen je na metodi treninga socijalnih vještina. Trening socijalnih vještina je grupni psihoedukativni program koji se temelji na strukturiranom učenju. Socijalne vještine se u kontekstu strukturiranog učenja uče putem modeliranja, vježbanja, povratne informacije te prijenosa naučenog u svakodnevni život. Program je namijenjen djevojkama koje manifestiraju složene probleme u ponašanju te se nalaze u institucionalnom obliku skrbi. Osnovni cilj programa jest razvijanje socijalne

kompetentnosti uz osnaživanje djevojaka za snalaženje u socijalnim situacijama u svakodnevnom životu te povećanje ponude grupnih programa usmjerenih prema potrebama djevojaka. Prilikom osmišljavanja programa, autorica je uzela u obzir rezultate dosadašnjih istraživanja o specifičnim obilježjima djevojaka s problemima u ponašanju koji se odnose na viktimizaciju i traumu, nedostatne socijalne vještine, zloupotrebu sredstava ovisnosti, rizike vezane uz obiteljske i partnerske odnose i dr.

Program je proveden u Odgojnom domu Bedekovčina (današnji Centar za pružanje usluga u zajednici Zagorje) tijekom deset tjedana 2016. godine. Tadašnji Odgojni dom Bedekovčina bila je ustanova koja je pružala smještaj i tretman ženske populacije (do 18. godine) koja je manifestirala složene probleme u ponašanju. Grupu je činilo 8 djevojaka u dobi od 14 do 17 godina. Prije uključivanja u program provedena je procjena socijalnih vještina djevojaka putem metode razgovora s odgajateljima i djevojkama, pregledom dokumentacije i metodom opažanja djevojaka. Na temelju toga određeno je koje će se specifične socijalne vještine poučavati, no sadržaj programa i metode rada kontinuirano su prilagođavane tijekom provođenja programa. Voditeljice programa bile su dvije studentice završne godine diplomskog studija Socijalne pedagogije, pod mentorstvom nastavnica.

Program se sastoji od osam interaktivnih grupnih susreta tijekom kojih su poučavane sljedeće komunikacijske i socijalno-emocionalne vještine: samopredstavljanje, aktivno slušanje, davanje i primanje komplimenata, prepoznavanje i izražavanje emocija, kontrola ljutnje i empatija. Svaki susret trajao je 60 minuta te se sastojao od nekoliko ključnih elemenata, odnosno susret je započinjao interaktivnom najavom vještine zatim je slijedilo poučavanje o vještini, predstavljanje vještine kroz niz koraka radi lakšeg usvajanja, demonstracija vještine od strane voditeljica, vježbanje vještine od strane djevojaka, sažimanje susreta te prijedlog zadataka, odnosno načina na koji se vještina može primijeniti u svakodnevnom životu do sljedećeg susreta. Šest susreta usmjereno je na učenje specifičnih vještina te se dva susreta odnose na uvodnu i završnu radionicu.

Kako bi program bio prilagođen interesima djevojaka, tijekom poučavanja vještina teme su bile vezane uz odnose, odnosno uspostavu kvalitetnih odnosa, razvijanje socijalno-emocionalnih vještina te jačanje pozitivne slike o sebi. Korištene su različite kreativno-ekspresivne djevojke kao što su igranje uloga, crtanje, pisanje, čitanje priča, pripovijedanje, pokret i dramski elementi. Djevojke su pozitivno odgovorile na navedene tehnike te aktivno sudjelovale u susretima.

Na kraju programa provedena je evaluacija procesa iz perspektivne djevojaka, odnosno njihovo zadovoljstvo programom koje su djevojke procijenile visokim, odnosno iskazale su zadovoljstvo vlastitim sudjelovanjem, temama te aktivnostima. Autorica programa uočava kako je uspostavljanje suradnje i aktivno uključivanje stručnjaka važan element koji može podržati pozitivne promjene ponašanja kod djevojaka. U odnosu na ograničenja programa, postavlja se pitanje vezano za dugoročnost učinaka programa, generalizacije naučenih vještina, prožetosti utjecaja drugih tretmanskih postupaka te relativno kratko trajanje programa.

3.3.2. Psihoedukativni program „Moderna djevojka“ (prilagođeno prema Perica, 2017)

Psihoedukativni program „Moderna djevojka“ specifičan je program utemeljen na teorijskim i praktičnim znanjima o djevojkama s problemima u ponašanju. Osnovni cilj programa jest razvijanje socijalno-emocionalne kompetencije i poticanje djevojaka na usvajanje zdravih životnih navika koristeći alternativne metode i tehnike. Svrha programa je razvoj kritičkog promišljanja o sebi, povećanje samopoštovanja i samopouzdanja te razvoj pozitivnog identiteta.

Program je proveden u suradnji s Domom za odgoj djece i mladeži Zagreb (današnji Centar za pružanje usluga u zajednici Zagreb-Dugave), s djevojkama u ženskoj odgojnoj skupini. Ukupno je sudjelovalo 6 djevojaka u dobi od 14 do 17 godina. Kriteriji za uključivanje djevojaka u program uključivali su procjenu potreba od strane odgajatelja, razgovore s djevojkama o njihovim potrebama i motivaciji te je poseban naglasak stavljen na dobrovoljni pristanak djevojaka. Program je proveden tijekom deset tjedana 2016. godine. Program „Moderna djevojka“ sastoji se od 9 radionica od čega je prva uvodna radionica usmjerena na procjenu potreba, a završna je evaluacijska. Radionice su trajale 60 minuta, a provodile su se u kontinuitetu jednom tjedno u prostorijama ustanove. Program se usmjeravao na razvijanje životnih, socijalnih, emocionalnih vještina te povećanje samopoštovanja i samopouzdanja kod djevojaka. Obuhvaćene su teme prijateljskih i intimnih odnosa, odnosno, teme vezane uz tijelo, seksualnost, zdravlje, planiranje budućnosti i sl. Voditeljice su bile dvije studentice Socijalne pedagogije, pod mentorstvom nastavnice s Fakulteta, ujedno i mentorice diplomskog rada u okviru kojeg je ovaj program i razvijen te odgajateljice ženske skupine.

Struktura svake radionice obuhvaća je tri glavna dijela – uvodni, središnji i završni dio. Uvodne aktivnosti najčešće su interaktivne igre čiji je smisao poticanje djevojaka na razmišljanje o temi

i vlastitom iskustvu. Središnje aktivnosti sastoje se od dvije do tri manje aktivnosti koje obrađuju glavnu temu susreta. Tijekom središnjih aktivnosti korištene su alternativne metode, odnosno usredotočena svjesnost (engl. *mindfulness*), psihodrama te vođene diskusije. Nadalje, korištene su kreativno-ekspresivne tehnike, metoda razgovora i dr. Radionice su završavale aktivnostima temeljenima na vođenim fantazijama i vizualizacijama kako bi se sumirao sadržaj radionice. Nakon svake radionice, djevojke su dobile zadatak vezan uz temu koji je bilo potrebno odraditi do sljedećeg susreta. Autorica primjećuje kako su djevojke pozitivno reagirale na korištene metode i tehnike, posebno na igranje uloga koje je djevojkama omogućilo iskazivanje različitih ponašanja i stavova u imaginarnim situacijama.

Provedena je evaluacija procesa, odnosno dobivene su informacije iz korisničke perspektive o zadovoljstvu programom. Povratne informacije djevojaka govore kako im je program bio iznimno koristan. Kao ograničenja programa, autorica prepoznaje kako je program kreiran za specifičnu grupu djevojaka i ovisno o njihovim potrebama što znači da je upitno pitanje učinka ovog programa ako se provodi u nekoj drugoj grupi djevojaka. Iako nije provedena evaluacija ishoda ovog programa, važno je istaknuti kako program uvažava neke elemente rodno specifičnog programiranja te time pridonosi boljem razumijevanju specifičnosti rada s djevojkama s problemima u ponašanju.

3.3.3. Mentoriranje djevojke u riziku (prilagođeno prema Demeter, 2017)

Jeđuđ i Ustić (2009) navode kako mentorski odnos karakterizira određeni stupanj povjerenja i emocionalne bliskosti između mentora i mentoriranog te je mentor osoba koja je iskusnija/kompetentnija u nekom području ili specifičnoj vještini/znanju od mentoriranog. Osim toga, mentoriranje podrazumijeva redovito druženje kroz neko duže vrijeme. Mentoriranje se pokazalo posebno značajnim za djecu i mlade u riziku s obzirom na to da su okruženi brojnim individualnim i okolinskim rizičnim čimbenicima.

Rad autorice Demeter (2017) prikazuje razvoj i tijek mentorskog odnosa između autorice rada te djevojke smještene u Dom za odgoj djece i mladeži Zagreb. Djevojka je bila smještena u žensku skupinu, odnosno na tretman koji se ostvaruje kao usluga privremenog smještaja radi provođenja kraćih rehabilitacijskih (tretmanskih) programa. Formalno mentoriranje djevojke u riziku trajalo je od listopada 2016. godine do lipnja 2017. godine, kada završava zbog potreba diplomskog rada, no neformalno druženje se nastavilo. Intenzitet viđanja razlikovao se iz tjedna

u tjedna, a ovisio je o ostalim obvezama mentorice i djevojke, uspostavljanju odnosa i ostalom. Ciljevi mentoriranja odnosili su se na rast i razvoj djevojke kroz sadržaje prijateljskog, rodbinskog i pomažućeg odnosa. Radilo se o djevojci koja je godinama smještena u institucionalni oblik skrbi te dolazi iz disfunkcionalne obitelji lošeg socioekonomskog statusa. Problemi u ponašanju manifestirali su se kao učestalo izostajanje s nastave, neizvršavanje školskih obaveza, teškoće nošenja s vlastitim emocijama i dr. Teme koje su obuhvaćene mentorskim odnosom bile su vezane uz obiteljske odnose, vršnjačke odnose u domu i školu, partnerske odnose, trudnoću, pitanje budućnosti i konzumaciju marihuane. Analiza slučaja napravljena je na temelju bilješki mentorskog odnosa te je obuhvaćala perspektivu mentorice i djevojke. Ključna metoda u ovom mentorskom odnosu bila je metoda razgovora, no korištene su i kreativno-ekspresivne tehnike.

Kao kvalitete mentorskog odnosa, djevojka je istaknula sigurno okruženje i osjećaj povjerenja, sličnost interesa s mentoricom, osjećaj da je mentorica osoba koja pruža povjerenje i podršku te osjećaj da je mentorica prisutna i posvećena. Perspektiva djevojke uvelike se poklapa s perspektivom mentorice. Kao glavni izazovi mentorskog odnosa, navodi se usklađivanje različitih obaveza te rad na padu motivacije.

U kontekstu daljnjeg razvoja mentorskih programa, autorica Demeter (2017) smatra kako je važno posvetiti posebnu pažnju uparivanju mentorice i korisnice, educirati mentore o specifičnim potrebama i radu s djevojkama te fazama razvoja mentorskog odnosa, kontinuirano raditi s djevojkama na održavanju motivacije, omogućiti pozitivnu identifikaciju s ženskom mentoricom, održavati kontinuitet susreta kroz duži vremenski period, potaknuti mentore da redovito prate i evaluiraju vlastiti rad.

3.4. Rodno specifični programi u svijetu

U daljnjem tekstu bit će predstavljeno nekoliko rodno specifičnih programa na način da će biti opisan sadržaj programa, ciljevi programa i populacija kojoj je namijenjen. Nakon toga slijedi opis treninga provoditelja, odnosno koji su uvjeti potrebni za provođenje tih programa. U zadnjem dijelu, biti će opisani rezultati evaluacija tih programa. Naglasak se stavlja na evaluaciju ishoda s obzirom na to da ona daje vrijedne podatke o učinkovitosti programa, odnosno o ostvarivanju njegovih kratkoročnih i dugoročnih ishoda. Bloom i Covington (1998) smatraju kako evaluacije ishoda trebaju obuhvatiti više područja od samog recidivizma pa tako

rodno specifični programi mogu proučavati kratkoročne i dugoročne ishode vezane uz sudjelovanje u programu, korištenje alkohola i droga, oporavak od traume, zaposlenost, nastavak školovanja, sigurno kućanstvo, poboljšane odnose s drugima, dobivanje skrbištva nad djecom, održavanje mentalnog i fizičkog zdravlja i dr.

Prva tri programa odabrana su iz baze Blueprints for Healthy Youth Development te se radi o programima koji se provode u Sjedinjenim Američkim Državama. Prva dva programa (*HIPTeens* i *KEEP SAFE*) imaju ocjenu obećavajući što znači da su programi učinkoviti u nekoj mjeri, no potrebno je više studija kako bi se utvrdili kratkoročni i dugoročni učinci programa. Treći opisan program *Body Project* ima ocjenu model programa što znači da je provedeno više rigoroznih evaluacija koje utvrđuju kako je program učinkovit te je program spreman za daljnju implementaciju. Iako se radi o originalno američkim programima, program *KEEP SAFE* i *Body Project* implementirani su i u europskim zemljama, no uz potrebne adaptacije kako bi bili kulturalno prikladni i spremni za provođenje. Četvrti opisani program je *Beit Ruth Village* koji se provodi u Izraelu.

3.4.1. HIPTeens

3.4.1.1. Općenito o programu

HIPTeens je američki grupni program selektivne prevencije usmjeren smanjenju rizičnog seksualnog ponašanja kod seksualno aktivnih adolescentica (u dobi od 15 do 19 godina). Program je 2002. godine razvila Dianne Morrison-Beedy na The Ohio State University. Program se i danas kontinuirano provodi. Grupni susreti provode se jednom tjedno (ukupno 4 tjedana) u trajanju od 120 minuta. Tri mjeseca nakon završetka programa provodi se prvi tzv. *booster* susret te nakon 6 mjeseci od završetka programa provodi još jedan tzv. *booster* susret u trajanju od 90 minuta. Program se provodi u malim grupama od 6 do 10 djevojaka u školama i zajednici. Intervencija se odnosi na pružanje informacija djevojkama o spolnom zdravlju i HIV-u, nastoji povećati motivaciju djevojaka za smanjenjem rizičnog seksualnog ponašanja te osigurava djevojkama dovoljno vremena da vježbaju interpersonalne vještine i vještine samoupravljanja koje smanjuju rizik od uključivanja u rizična seksualna ponašanja. Metode i tehnike su razvojno prikladne te uključuju igre, grupne aktivnosti i igranje uloga. **Sadržaj prvog susreta** obuhvaća određivanje vrijednosti i postavljanje budućih ciljeva, znanje o spolnom zdravlju, poticanje na sigurno seksualno ponašanje. **Sadržaj drugog susreta** obuhvaća rad na okidačima za rizične situacije, sigurnija ponašanja te identificiranje strategija

za smanjenje rizika. **Treći susret** obuhvaća područja vezana uz korištenje prezervativa, vještine pregovaranja te ulogu budućih ciljeva u mijenjanju izbora rizičnih ponašanja. **Četvrti susret** odnosi se na samoosnaživanje, komunikaciju, vještine pregovaranja, razvijanje vlastitih strategija za smanjenje rizika te osobnu motivaciju za postizanje zdravijih ponašanja (Blueprints for Healthy Youth Development, 2024).

3.4.1.2. Provođitelji programa

Prije provođenja programa vođitelji prolaze edukaciju u trajanju od dva dana tijekom koje se upoznaju sa sadržajem programa, prolaze kroz sadržaj svakog susreta, odnosno kroz sve materijale. Nadalje, upoznaju se s logičkim modelom programa, pružene su im informacije o provođenju evaluacije programa te se radi na edukaciji stručnjaka o pristupu utemeljenom na znanjima o traumi i poticanju pozitivnog razvoja mladih. Prije ove edukacije, vođitelji programa dužni su proći *online* trening tijekom kojeg se upoznaju s temeljnim postavkama programa, odnosno njegovom teorijskom podlogom, radu s tinejdžericama te tehnikama motivacijskog intervjuiranja. Prije početka provođenja programa, vođitelji dobivaju priručnik za provođenje programa kako bi ga mogli pregledati (Blueprints for Healthy Youth Development, 2024).

3.4.1.3. Rezultati evaluacije

Evaluacija ishoda provedena je nasumičnom raspodjelom djevojaka u kontrolnu i intervencijsku skupinu. Uzorak je činilo 639 djevojaka, od čega je 329 djevojaka bilo u intervencijskoj skupini, a 310 u kontrolnoj. Sve djevojke imale su između 15 i 19 godina te su regrutirane iz zdravstvenih centara za mlade u New Yorku. Podaci su se prikupljali prije početka programa i nakon 3, 6 i 12 mjeseci nakon završetka programa. Ishodi su se odnosili na učestalost i vrstu seksualnog odnosa, korištenje zaštite te broj seksualnih partnera. Što se tiče rezultata evaluacija, Morrison-Beedy i sur. (2013) utvrdili su kako su djevojke iz intervencijske skupine statistički značajno manje sudjelovale u vaginalnom spolnom odnosu nakon 3, 6 i 12 mjeseci nakon završetka intervencije za razliku od kontrolne skupine. Također, statistički su značajno manje prakticirale nezaštićen spolni odnos nakon 3 i 12 mjeseci za razliku od kontrolne skupine. Nadalje, djevojke iz intervencijske skupine imale su značajno manji sveukupni broj intimnih partnera nakon 6 mjeseci (ali ne i nakon 3 i 12 mjeseci) i manji broj

nezaštićenih spolnih odnosa sa stalnim partnerom nakon 3 mjeseci (no ne i nakon 6 i 12 mjeseci), u odnosu na kontrolnu skupinu. Intervencijska skupina u većoj je mjeri apstinirala od vaginalnog spolnog odnosa (sveukupno uključujući nezaštićeni spolni odnos, sa stalnim partnerom ili bez stalnog partnera) u odnosu na kontrolnu skupinu 6 mjeseci nakon završetka programa. Također, broj trudnoća bio je značajno manji u intervencijskoj skupini za razliku od kontrolne skupine.

U odnosu na rezultate evaluacije, Morrison-Beedy i sur. (2013) utvrđuju kako je vidljiv gubitak efekata intervencije nakon nekog vremena, no učestalost rizičnih seksualnih ponašanja ostala je manja kod intervencijske skupine u odnosu na kontrolnu skupinu.

3.4.2. KEEP SAFE

3.4.2.1. Općenito o programu

KEEP SAFE je program selektivne prevencije namijenjen djevojkama u dobi od 12 do 14 godina smještenima u udomiteljske obitelji te njihovim udomiteljima. Program su razvile Patricia Chamberlain i Leslie Leve u Oregon Social Learning Center-u 2008. godine. Program se i dalje aktivno provodi i implementira kako bi poticao dobrobit mladih u udomiteljskim obiteljima. Program je implementiran u brojnim zajednicama u SAD-u, u Ujedinjenom Kraljevstvu, Švedskoj i Danskoj. Program započinje u ljeto prije početka 7. razreda (odnosno, engl. *middle school*) te se paralelno provodi s djevojkama i udomiteljima. Sastoji se od šest grupnih susreta za djevojke te šest grupnih susreta za udomitelje koje vode paraprofesionalci. Susreti se održavaju dva puta tjedno što znači da se program provodi tijekom tri tjedna. Grupe se najčešće sastoje od sedam članova te se provodi u ustanovama socijalne skrbi. Susrete s udomiteljima vode voditelj i suvoditelj, koji imaju iskustva kao udomitelji te diplomu prvostupnika. Susretima se ponekad pridružuju socijalni radnici koji i inače rade s tim obiteljima. Grupnu djevojaka vodi jedan voditelj i tri asistenta koji su pod supervizijom stručnjaka koji ima magisterij ili doktorsku razinu obrazovanja.

Sadržaj programa za djevojke odnosi se na učenje o postavljanju ciljeva, stvaranje pozitivnih veza sa vršnjacima i odraslima, izgradnja samopouzdanja te razvijanje vještine donošenja odluka. Osim toga, omogućuje im se isprobavanje vještina rješavanja problema u različitim situacijama kako bi mogle uvježbati pozitivna ponašanja. Program završava ceremonijom na kojoj djevojke objavljuju vlastite ciljeve jedne drugima i svojim udomiteljima. Sadržaj rada s

udomiteljima primarno se usmjerava na održavanje stabilnosti kod kuće, pripremu za više razrede osnovne škole, razvijanje tehnika pozitivnog potkrepljivanja ponašanja i realnih ciljeva. Udomitelji nakon svakog susreta dobivaju domaću zadaću kako bi se poticalo vježbanje novih ponašanja kod kuće. Omogućeno je da udomitelji i djevojke nastave savjetovanje, odnosno trening i nakon završetka programa, odnosno tijekom cijele školske godine (Blueprints for Healthy Youth Development, 2024).

3.4.2.2. Provođitelji programa

Uvjeti za provođenje programa odnose se na posjedovanje diplome prvostupnika pomagačkih profesija te sudjelovanje na edukaciji za provođitelje. Mnogi provođitelji programa su zapravo voditelji slučaja u toj udomiteljskoj obitelji. Edukacija provođitelja programa započinje petodnevnom iskustvenim učenjem gdje polaznici vode program *KEEP SAFE* u grupi svojih kolega koji također prolaze edukaciju za provođenje programa. Ovaj način omogućava pregled materijala o programu te raspravu o grupnim procesima, superviziju i dr. Nakon početne obuke, svaki grupni susret stavlja se na mrežnu stranicu nakon čega slijede tjedne konzultacije s voditeljem programa kako bi se razgovaralo o vjerodostojnosti provođenja programa, kako bi se podržala točnost u provođenju sadržaja programa te rješavanje problema i pitanja o trenutnoj grupi udomitelja. Tjedne konzultacije provode se kontinuirano tijekom prvih 12 mjeseci u provođenju programa. Rezultati su pokazali kako se većina provođitelja programa osjeća spremno za početak provođenja programa nakon edukacije. (Blueprints for Healthy Youth Development, 2024).

3.4.2.3. Rezultati evaluacije

Evaluacija ishoda provedena je nasumičnom podjelom djevojaka iz udomiteljskih obitelji u intervencijsku i kontrolnu skupinu. Kontrolna skupina bila je uključena u standardne usluge lokalnih organizacija i ustanova za djecu. Kim i Leve (2011) mjerili su razlike u konzumaciji sredstava ovisnosti i delinkvenciji kod intervencijske i kontrolne skupine 3 godine nakon završetka programa. Uzorak je činilo 100 djevojaka i njihovih udomitelja, od čega je 48 djevojaka činilo intervencijsku skupinu, a 52 djevojke kontrolu skupinu. Prosječna dob djevojaka bila je 11.5 godina. Rezultati evaluacije pokazali su kako su djevojke iz intervencijske skupine statistički značajno manje konzumirale sredstva ovisnosti za razliku od

djevojaka iz kontrolne skupine 3 godine nakon završetka programa. Daljnjom procjenom rezultata, utvrđeno je kako je program bio posebno učinkovit u smanjenju rizika za konzumaciju duhana i marihuane, odnosno djevojke iz intervencijske skupine su značajno manje konzumirale duhan i marihuanu od kontrolne skupine. S druge strane, intervencija nije pokazala nikakav učinak na konzumaciju alkohola, no autori Kim i Leve (2011) navode kako je moguće kako njihov instrument nije bio dovoljno osjetljiv kako bi mjerio učinke intervencije. Nadalje, bitno je spomenuti kako je intervencija imala značajan učinak na stabilnost smještaja djevojaka u udomiteljskim obiteljima, odnosno djevojke uključene u program imale su statistički značajno manje selidbi iz udomiteljskih obitelji nego djevojke u kontrolnoj skupini 12 mjeseci nakon završetka programa. Osim toga, autori su mjerili i internalizirane probleme, eksternalizirane probleme te prosocijalno ponašanje 6 mjeseci nakon završetka ljetne komponente programa (ali tijekom dodatnih susreta koji su omogućeni djevojkama i udomiteljima) te su pronašli statistički značajnu razliku, odnosno djevojke iz intervencijske skupine iskazivale su manje internaliziranih i eksternaliziranih problema od djevojaka iz kontrolne skupine, ali nije značajno povezano s prosocijalnim ponašanjem.

3.4.3. BODY PROJECT

3.4.3.1. Općenito o programu

Body Project je američki grupni preventivni program za djevojke srednjoškolske dobi te rane odrasle dobi. Program su osmislili Eric Stice i Carolyn Becker na Oregon Research Institute 1996. godine. Kao što je ranije spomenuto, radi se o model programu koji je implementiran između ostaloga u mnoge savezne države u SAD-u, Kanadi, Australiji, Ujedinjenom Kraljevstvu, Novom Zelandu, Južnoj Koreji, Brazilu, Švedskoj, Njemačkoj i Španjolskoj. Prilikom implementacije program je adaptiran kako bi odgovarao kulturalnom kontekstu. Provodi se tijekom četiri tjedna te se sastoji od četiri grupna susreta u trajanju od jednog sata, odnosno dva grupna susreta u trajanju od dva sata. Provodi se u grupama od 5 do 10 djevojaka u školama i centrima za mentalno zdravlje. **Cilj programa** je potaknuti kritičko mišljenje o idealu „mršavosti“ upotrebom različitih verbalnih, pisanih i bihevioralnih aktivnosti. Sudionice programa uključene su aktivnosti prihvaćanja vlastitog tijela i igre uloga kako bi se uspjele oduprijeti vršnjačkom pritisku i idealu „mršavosti“. U prvoj verziji programa voditelji su educirani stručnjaci iz područja mentalnog zdravlja, a u drugoj verziji grupe vode studenti s prijediplomskih studija koji su prošli dodatne edukacije. U obje verzije koriste se različite

aktivnosti, stjecanje vještina, motiviranje, socijalna podrška te grupna kohezija kako bi se stvorila disonanca među sudionicama u odnosu na ideal „mršavosti“. Potrebno je napomenuti da samo ovaj program nije dovoljan za tretiranje poremećaja hranjenja pa je trenutna dijagnoza poremećaja hranjenja isključujući kriterij. Nakon 2011. godine dostupna je poboljšana verzija programa koja naglašava važnost dobrovoljnosti sudjelovanja, uključuje više domaćih zadaća i potiče više verbalnog izražavanja (Blueprints for Healthy Youth Development, 2024).

3.4.3.2. Provođitelji programa

U prvoj verziji programa vođitelji su educirani stručnjaci iz područja mentalnog zdravlja, a u drugoj verziji grupe vode studenti s prijediplomskih studija koji su prošli dodatne edukacije. Edukacija za stručnjake iz područja mentalnog zdravlja traje jedan dan, dok edukacija za studente vođitelje traje dva dana. Nakon toga slijede tjedne konzultacije. Prije početka edukacije, vođitelji su dužni pročitati materijale za provođenje programa kako bi se upoznali s temeljnim postavkama programa i načinom provođenja programa. Edukatori prvo predstavljaju sadržaj priručnika za provođenje programa, teoriju na kojoj se program temelji te temeljne aktivnosti programa. Zatim vođitelji programa provode skraćenu verziju grupnog susreta tijekom koje ih edukatori promatraju, a ostali vođitelji programa glume korisnike programa. Nakon provedenog grupnog susreta, vođitelji dobivaju povratnu informaciju od edukatora te se vođitelji izmjenjuju dok svi ne sudjeluju u ulogama vođitelja i korisnika programa. Ovaj način edukacije usmjeren je na stjecanje vještina vođenja grupnog rada, kao što su prezentiranje materijala, sumiranje, kako voditi grupni rad s razgovorljivim/šutljivim korisnicima i dr. (Blueprints for Healthy Youth Development, 2024).

3.4.3.3. Rezultati evaluacije

S obzirom da je provedeno 25 evaluacija ovog programa, u nastavku će biti prikazane dvije novije studije.

Ghaderi i sur. (2020) proveli su evaluaciju ovog programa koji se provodio *online* od strane vršnjaka edukatora kako bi se prevenirali poremećaji hranjenja. Sudionice su nasumično podijeljene u tri skupine: eksperimentalnu (N=149), alternativnu intervenciju ekspresivnog pisanja (N=146) kako bi se mjerio učinak placeba, te kontrolnu skupinu koja je bila na listi

čekanja za uključivanje u program (nakon 6 mjeseci omogućeno im je uključivanje u program). Mjerenja su obavljena prije početka intervencije, na kraju intervencije te nakon 6, 12, 18 i 24 mjeseci nakon završetka programa. Kontrolna skupina na listi čekanja bila je uključena u prva 3 mjerenja. Kriteriji za uključivanje odnosili su se na djevojke koje izražavaju zabrinutost oko izgleda svog tijela, u dobi od 15 do 20 godina te pričaju švedski (s obzirom da se radi o švedskom istraživanju).

Dobiveni rezultati ukazuju na statistički značajnu razliku između eksperimentalne skupine i skupine ekspresivnog pisanja u odnosu na incidenciju početka poremećaja hranjenja nakon 2 godine (2% eksperimentalna skupina; 8.8% skupina ekspresivnog pisanja). Sudionice iz eksperimentalne skupine izražavale su puno manje simptoma poremećaja hranjenja, kliničko pogoršanje, nezadovoljstvo vlastitim tijelom te internalizirani ideal „mršavosti“ u odnosu na kontrolnu skupinu na listi čekanja na kraju intervencije i 6 mjeseci nakon završetka. Ovi rezultati održali su se i nakon 6,12,18 i 24 mjeseca nakon intervencije u odnosu na kontrolnu skupinu na listi čekanja. Skupina ekspresivnog pisanja također je pokazala učinak u području smanjenja nezadovoljstva vlastitim tijelom u odnosu na kontrolnu skupinu na listi čekanja. Rezultati ukazuju da je intervencija imala učinka na smanjenje poremećaja hranjenja čak i u virtualnim uvjetima (Ghaderi i sur., 2020).

Stice i sur. (2020) objavili su rezultate četverogodišnjeg praćenja učinkovitosti *Body Project* programa vođenog od strane stručnjaka, vršnjaka edukatora te *online* verzije programa. Osim toga, proučavali su i učinak edukativnog videa o poremećajima hranjenja u odnosu na navedene oblike ovog programa. Mjerenje se provodilo godinu dana nakon završetka programa te nakon dvije, tri i četiri godine. Uzorak istraživanja činilo je 680 mladih žena, prosječne dobi 22.2 godine s tri sveučilišta u SAD-u. Što se tiče pohađanja programa, 47 % djevojaka završilo je program vođen od strane stručnjaka, 45 % djevojaka završilo je program vođen od strane vršnjaka edukatora te je 57 % djevojaka završilo *online* verziju programa. Ishodi koji su se mjerili odnosili su se na internalizaciju ideala „mršavosti“, nezadovoljstvo vlastitim tijelom, održavanje dijete, negativno raspoloženje te simptome poremećaja hranjenja i dijagnoze. U odnosu na kontrolnu skupinu kojoj je prikazan edukativni video, skupina koja je sudjelovala u programu vođenom od strane stručnjaka pokazala je statistički značajno smanjenje u svim ishodima nakon prve i druge godine te smanjenje u internalizaciji ideala „mršavosti“ nakon tri i četiri godine. Sudionice koje su sudjelovale u programu vođenom od strane vršnjaka edukatora pokazale su smanjenje u svim ishodima nakon prve i druge godine te smanjenje u ishodima vezanima uz internalizaciju ideala mršavosti i nezadovoljstvo vlastitim tijelom nakon tri

godine. Nakon četiri godine, pokazuju značajno smanjenje u internalizaciji ideala „mršavosti“. *Online* verzija programa pokazala je značajno smanjenje u ishodima vezanima uz internalizaciju ideala mršavosti, nezadovoljstva vlastitim tijelom, održavanje dijete te u simptomima poremećaja hranjenja nakon prve i druge godine, nakon treće godine održali su se rezultati vezani uz smanjenje u internalizaciji ideala „mršavosti“ i održavanja dijete. Nakon četiri godine, održali su se rezultati vezani uz smanjenje održavanja dijete. Odnosno, autori Stice i sur. (2020) zaključuju kako program *Body Project* ima dugoročne pozitivne efekte u području prevencije poremećaja hranjenja te je učinkovitiji od drugih alternativnih intervencija koje uključuju ekspresivno pisanje, edukativni video, preventivne kampanje putem medija i dr.

3.4.4. BEIT RUTH VILLAGE

3.4.4.1. Općenito o programu

Beit Ruth for Young Women & Girls At Risk je inovativna organizacija koja pruža dugoročan smještaj i školovanje djevojaka u riziku u dobi od 12 do 18 godine. Organizacija djeluje na području SAD-a i Izraela. Ciljana populacija Beit Ruth Village programa su djevojke koje su odlukom suda izdvojene iz obitelji zbog zanemarivanja i/ili psihičkog, fizičkog ili seksualnog zlostavljanja. Beit Ruth Village nalazi se u ruralnom dijelu Izraela te se sastoji od pet kuća u koje je prosječno smješteno 72 djevojaka godišnje. Beit Ruth Village pruža siguran dom, intenzivno obrazovanje te raznolik raspon terapijskih programa i programa namijenjenih osnaživanju djevojaka kako bi izliječile i integrirale traumatska iskustva u svoju ličnost, obrazovale se te odrasle u zdrave, obrazovane i osnažene žene (Beit Ruth, 2024).

Beit Ruth Village prvenstveno je osmišljeno kao smještaj za djevojke izdvojene iz obitelji, no preraslo je u tzv. selo u koje su smještene djevojke u dobi od 12 do 18 godine (omogućeno je i ostajanje i nakon 18 godine, pod određenim uvjetima). Tijekom smještaja, djevojkama je pružena individualna tjedna psihoterapija sa socijalnim radnikom, završetak srednjoškolskog obrazovanja, različite rekreativne aktivnosti te aktivnosti koje im omogućuju uključivanje u vojsku ili druge državne službe. Pristup ovog programa zasnovan je na feminističkoj perspektivi koja uzima u obzir utjecaj traume.

Principi na kojima se temelji program:

- održavanje sigurnog istorodnog okruženja koje omogućuje djevojkama refleksiju na vlastita iskustva i ponašanja,

- stvaranje sigurnog mjesta u kojem djevojke mogu razviti siguran oblik privrženosti učenjem i isprobavanjem privrženosti u prostoru u kojem su viđene i zaštićene,
- osoblje motivirano ljubavlju prema ljudskom rodu, dostojanstvu i želji za pomoći djevojkama,
- osoblje koje percipira djevojke kao autonomne osobe koje racionalno razmišljaju te imaju sposobnost birati i biti slobodne,
- rad s djevojkama temelji se na osobnoj povezanosti stručnjaka i djevojaka,
- personalizirani pristup uslugama što podrazumijeva individualizaciju tretmana koji odgovara na potrebe djevojaka u specifičnom vremenu i kontekstu,
- razvijanje vještina autoritativnosti u kombinaciji s vještinom postavljanja granica,
- holistički pogled na ljudi koji se usmjerava na sve karakteristike osobe, odnosno njezine snage, snove, različitost i dr.,
- kontinuirano učenje.

3.4.4.2. Provođenje programa

Program provode isključivo žene kako bi se podržalo istorodno okruženje što je jedan od temeljnih principa programa. S obzirom da se radi o programu koji uključuje različita područja kao što su srednjoškolsko obrazovanje, terapijski i savjetodavni rad, osnaživanje djevojaka i rekreativne aktivnosti, ne postoji specifična edukacija za provođenje program već program provode stručnjaci različitih profesija i kompetencija.

3.4.4.3. Evaluacija programa

Provedeno je više evaluacija ovog programa, no bit će prikazani rezultati jednog kvalitativnog istraživanja. Cilj istraživanja iz 2020. godine (Amitay, 2020) bio je retrospektivno istražiti koristi koje je program imao na korisnice koje su u razdoblju adolescencije bile smještene u ustanovi u Izraelu. Istraživanje je obuhvatilo 10 % (N= 22) svih bivših korisnica programa. Prosječna dob korisnica u trenutku istraživanja bila je 22.9 godina. Prikupljanje podataka provedeno je polustrukturiranim intervjuom te ispunjavanjem upitnika koji su obuhvatili područje socijalnodemografskih karakteristika, područje boravka u ustanovi (duljina boravka, odnos s osobljem, rizično ponašanje tijekom boravka i nakon napuštanja ustanove), područje

emocionalnog funkcioniranja, skalu subjektivne sreće, područje kognitivnog funkcioniranja te upitnik samoefikasnosti. Intervjui su obrađeni kvalitativnom analizom iz čega se zaključuje kako su glavne teme bile vezane uz iskustvo vezano uz smještaj u ustanovu, odnose s drugim korisnicama, odnos s osobljem, poteškoće u privikavanju na život u ustanovi, iskustvo akademskog uspjeha, iskustvo vezano uz terapiju, Beit Ruth kao sigurno mjesto te stavovi roditelja prema programu te iskustvo napuštanja ustanove. Kao iskustvo ulaska u ustanovu, odnosno smještaja u istu, mnoge korisnice navode kako su se osjećale ugodno prilikom dolaska u ustanovu, iako su se osjećale prestrašeno. Što se tiče odnosa s drugim korisnicama, djevojke navode kako nisu bile vrlo povezane jedna s drugom te da im je bilo potrebno vremena da se povežu. Stručnjake su opisivale kao tople, odlične, anđele i one koji nikad ne odustaju od njih. Nadalje, djevojke navode kako im je bilo teško priviknuti se na život u ustanovi s obzirom da je suživot s drugim djevojkama uključivao obveze vezane uz vođenje brige o kućanstvu, obrazovanju, osobnom funkcioniranju i dr. U odnosu na obrazovanje, mnoge djevojke navode kako su po prvi put iskusile obrazovni uspjeh te da su nastavnici vjerovali u njih. Što se tiče napuštanja ustanove, dvije trećine djevojkama navodi kako im je taj period tranzicije bio vrlo težak, četiri djevojke navode kako im nije bilo vrlo teško, a jedna kako je bilo lagano. Kao poteškoće navode se financijske poteškoće, osjećaj straha, poteškoće u stvaranju životnog puta i sl. Trećina djevojkama navodi kako su im stručnjaci iz ustanove pomogli i nakon izlaska (pronalazak posla, financijska pomoć, podrška) (Amitay, 2020).

Djevojke navode kako im je program najviše pomogao u promjeni njihova ponašanja (redovito su počele polaziti nastavu i učile su redovitije), poboljšale su odnos s roditeljima i socijalne vještine. Kao potencijalni prostor za poboljšanje, jedna korisnica navodi kako je osoblju nedostajalo vještina za nošenje s visokom razinom agresivnosti, odnosno snažnim emocionalnim i fizičkim reakcijama.

U odnosu na sve navedeno, moguće je zaključiti kako korisnice koje su izašle iz programa navode različite prednosti od smještaja u ustanovi i usluga koje se tamo provode. Program percipiraju kao nešto što je značajno promijenilo smjer njihova života u boljem smjeru.

4. PRIKAZ GRUPNOG PROGRAMA VAŽNA I SNAŽNA (prilagođeno prema Priručniku za provođenje programa Važna i Snažna, 2023)

Kao što je i ranije navedeno, cilj ovog diplomskog rada je praćenje provedbe i evaluacija jednog grupnog programa za djevojke u institucionalnoj skrbi. U središnjem dijelu rada, bit će opisan program Važna i Snažna te način na koji je provedeno praćenje implementacije i evaluacija programa. Osim toga, u nastavku će biti opisani i rezultati evaluacije procesa i ishoda.

Program Važna i Snažna (VIS) nastao je kao jedna od aktivnosti Programa ISKORAK koji je usmjeren unapređenju procjene i intervencija za djecu i mlade s problemima u ponašanju u ustanovama socijalne skrbi i pravosuđa (Skrb, 2024). Program ISKORAK utemeljen je na viziji da djeca i mladi s problemima u ponašanju dostignu svoje potencijale i ostvare šanse za ispunjen život u obitelji i zajednici (Skrb, 2024.) Među ključnim aktivnostima Programa ISKORAK navodi se razvoj i testiranje dvije specijalizirane intervencije uz testnu primjenu i edukaciju stručnjaka za njihovu primjenu te je jedna od tih intervencija upravo program VIS.

Program VIS je grupni psihoedukativni program usmjeren razvijanju specifičnih znanja i vještina kod djevojaka uključenih u institucionalni tretman. Sadržaj programa obuhvaća relevantne teme prilagođene interesima djevojaka kao što su slika o sebi, samopoštovanje, odnosi sa drugima, emocije, briga o sebi, životne vještine i zdravstveni odgoj.

Ciljana populacija programa su djevojke s problemima u ponašanju pred adolescentske i adolescentske dobi smještene u institucije socijalne skrbi i pravosuđa. Opći cilj programa je podučiti djevojke važnosti prepoznavanja vlastitih emocija, stvaranju i prepoznavanju kvalitetnih osobnih odnosa s drugima te ih osnažiti za odupiranje pritiscima vršnjaka i drugim negativnim društvenim utjecajima. Specifični ciljevi programa su:

- informirati sudionice o pojmu slika o sebi
- informirati sudionice o pojmu samopoštovanje
- informirati sudionice o fizičkim, socijalnim i emocionalnim promjenama tijekom puberteta i adolescencije
- podučiti sudionice o različitim načinima brige o vlastitom tijelu
- usporediti razlike u kvaliteti vlastitih odnosa u privatnom životu
- informirati sudionice o obilježjima kvalitetnih veza
- unaprijediti prepoznavanje izloženosti i činjenja nepoželjnih ponašanja u vezi
- informirati sudionice o značenju osobnih granica u međuljudskim odnosima

- informirati sudionice o važnosti emocija
- informirati sudionice o važnosti brige za sebe

Struktura programa obuhvaća 11 radionica. Predviđeno trajanje uvodne radionice jest 90 minuta, a ostalih radionica 60 minuta. Izvoditelji programa su stručnjaci iz ustanova u koje su djevojke smještene.

4.1. Teme radionica

Svaka radionica osmišljen je na način da sadrži uvodnu aktivnost, jednu ili više središnjih aktivnosti te završnu aktivnost. U Priručniku za provođenje programa radionice su opisane kroz ciljeve, potrebni materijal za provođenje aktivnosti te prijedloge aktivnosti s obzirom na to da je ponekad moguće birati opciju A ili B. Voditeljima radionica ponuđena su i pitanja koja mogu postaviti sudionicama tijekom provođenja aktivnosti te zaključak koji voditelji mogu prenijeti sudionicama na kraju svake radionice. U nastavku bit će prikazane teme radionica sa specifičnim ciljevima.

Tablica 1. Teme i ciljevi radionica

TEME RADIONICA	CILJEVI RADIONICA
„Get this party started“ – predavljanje programa VIS	<ul style="list-style-type: none"> • upoznavanje voditelja i sudionica • upoznavanje s Programom • predstaviti način rada i trajanje programa • dogovoriti pravila rada u grupi • ispuniti upitnike samoprocjene
1. „Ja volim samo sebe – kako stvaram sliku o sebi?“	<ul style="list-style-type: none"> • informirati sudionice o pojmu „slika o sebi“ i različitim područjima slike o sebi • osvijestiti sudionice na koji način trenutno opisuju sliku o sebi • potaknuti sudionice na razvoj pozitivne slike o sebi

<p>2. „Totalno drukčija od drugih – kako biti zadovoljna osobom koja jesam?“ - samopoštovanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> • razvijati svijest o svojim mogućnostima, željama i planovima • informirati sudionice o pojmu „samopoštovanje“ • razlikovati načine funkcioniranja osoba s niskim i osoba s visokim samopoštovanjem • poticati izgradnju pozitivnog samopoštovanja • preispitivati društvena i kulturološka očekivanja izgleda i ponašanja žena • jačati vještine kritičkog mišljenja i zaključivanja
<p>3. „Bube su u glavi.. to su godine?! – kako preživjeti promjene u adolescenciji?“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • informirati sudionice o fizičkim, emocionalnim i socijalnim promjenama tijekom puberteta i adolescencije • potaknuti sudionice na uočavanje sličnosti i razlika u obilježjima dječaka i djevojčica u pubertetu • razvijati vještine za donošenje odluka • povezivati članice grupe kroz prepoznavanje međusobnih sličnosti
<p>4. „Bit, bit, biti zdrava...?! – kako brinuti o vlastitom tijelu i zdravlju?“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • potaknuti sudionice na promišljanje o doživljaju vlastitog tijela • potaknuti na promišljanja o vlastitim ponašanjima i navikama vezanim uz tjelesno zdravlje • poučiti sudionice o različitim načinima brige o vlastitom tijelu
<p>5. „Tko čini tvoj mali krug velikih ljudi? – o važnim odnosima s drugim ljudima“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • potaknuti sudionice na promišljanje o međuljudskim odnosima

	<ul style="list-style-type: none"> • definirati različite vrste odnosa koje osoba može ostvarivati s drugima • usporediti razlike u kvaliteti vlastitih odnosa u privatnom životu • osvijestiti izvore podrške u privatnom životu
6. „Jer za ljubav treba imat dušu... – o zaljubljenosti i ljubavnim vezama“ – obilježja kvalitetnih partnerskih odnosa	<ul style="list-style-type: none"> • informirati sudionice o obilježjima kvalitetnih partnerskih odnosa • potaknuti sudionice da osvijeste vlastita očekivanja u partnerskim odnosima • poučiti sudionice o načinima na koje mogu ostvariti kvalitetne partnerske odnose
7. „Ratujemo ti i ja – što kada se u vezi ne slažemo u svemu?“ – prava u vezi i znakovi upozorenja	<ul style="list-style-type: none"> • informirati sudionice o pravima u ljubavnoj vezi • osvijestiti sudionice o problemima i nepoželjnim ponašanjima koja se mogu pojaviti u ljubavnim odnosima • unaprijediti prepoznavanje izloženosti i činjenja nepoželjnih ponašanja u vezi • poučiti sudionice o načinima nošenja s prekidom veze
8. „Reka sam NE MOŽE (ili može)? – kako postaviti i očuvati granice u odnosima“	<ul style="list-style-type: none"> • informirati sudionice o značenju osobnih granica u međuljudskim odnosima • potaknuti sudionice da osvijeste na koji način postavljaju granice u odnosima • potaknuti sudionice da osmisle strategije čuvanja vlastitih granica u odnosima

<p>9. „Danas sam – „luda“? – kako emocije utječu na ponašanje?“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • informirati sudionice o važnosti emocija • potaknuti sudionice da osvijeste različite emocije • potaknuti sudionice da osvijeste načine na koje se nose s emocijama • potaknuti sudionice da osmisle adekvatne načine nošenja s emocijama
<p>10. „I can buy myself flowers.. – kako brinuti o svojoj dobrobiti?“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • informirati sudionice o važnosti brige za sebe • potaknuti sudionice da osvijeste na koji način brinu o sebi • potaknuti sudionice da osmisle nove strategije brige o sebi

4.2. Opis ustanove i grupe u kojoj se provodio program

Program VIS proveden je u ženskoj grupi u Centru za djecu – podružnica Antun Gustav Matoš. U podružnici Antun Gustav Matoš odgojno obrazovni rad organiziran je u dva odjela: odjel velikih skupina, koju čine skupina djevojaka koja je organizirana po principu organiziranog stanovanja, skupina dječaka koja je također organizirana po principu organiziranog stanovanja te skupina dječaka koji su obuhvaćeni uslugom smještaja i poludnevnog boravka. Drugi odjel je odjel malih skupina koji čine četiri skupine (do petero dječaka) u kojima se pruža usluga smještaja i cjelodnevnog boravka. Za dječake je organizirano polazanje nastave u Područnom odjeljenju Osnovne škole Augusta Šenoae koja djeluje unutar podružnice (Centar za djecu Zagreb, 2024).

Grupu je činilo šest djevojaka u dobi od 11 do 17 godina, koje su inače smještene u ustanovi u dvije različite odgojne skupine. Voditeljice ovog programa su socijalne pedagoginje, zaposlene na poslovima odgajateljica u odgojnim skupinama u ustanovi. Suvoditeljica programa je autorica ovog rada, studentica druge godine diplomskog studija Socijalne pedagogije koja je pratila provedbu programa. Također, važno je naglasiti da su voditeljice programa prošle kroz jednodnevnu edukaciju za provedbu programa prije samog početka provedbe. Kriteriji za

uključivanje djevojaka u program bili su procjena potreba od strane odgajatelja te dobrovoljni pristanak djevojaka. Procjena potreba od strane odgajatelja odnosila se na procjenu potreba djevojaka za ovakvom intervencijom, njihovom motivacijom i sl. No, naglasak je bio na dobrovoljnom pristanku djevojaka na sudjelovanje u programu kako bi se povećala vlastita odgovornost i motivacija za sudjelovanjem u programu. Program je započeo s provedbom krajem siječnja 2024. godine te završio krajem travnja 2024. godine. Nastojalo se provoditi program redovito jednom tjedno, no zbog različitih okolnosti nekoliko su puta odgođeni susreti što je rezultiralo većim vremenskim razmakom između radionica.

4.3. Metode i tehnike korištene u radu

Tijekom rada u grupi korištene su osnovne i komplementarne metode i tehnike kako bi se osigurala raznolikost poučavanja i usvajanja novih vještina. Kao osnovna metoda u svakoj radionici korištena je metoda razgovora koja predstavlja temelj za ostale aktivnosti. Mnoge aktivnosti temeljile su se upravo na grupnoj diskusiji i radu u parovima/manjim grupama što je omogućilo razvoj komunikacijskih vještina djevojaka i međusobno povezivanje. No, osim metode razgovora, tijekom ovog grupnog programa korištene su različite komplementarne metode kako bi se obogatilo proces učenja. Korištene su različite kreativno-ekspresivne tehnike među kojima su crteži i pismeni radovi. Osim toga, kao domaću zadaću sudionice su ponekad dobile zadatak koji se odnosi na neku vrstu pismenog rada koji mogu napisati ako žele, a čiji sadržaj se ne dijeli s ostatkom grupe. Na taj način, nastojalo se potaknuti prijenos vještina u svakodnevni život.

Nadalje, korištene su i tehnike psihodrame, odnosno igranje uloga. U središnjem dijelu programa, nakon što je uspostavljena grupna kohezija, moguće je provesti igru uloga. Bitno je da su korisnici na to dobro pripremljeni i da žele sudjelovati. U radionici o postavljanju granica, sudionice su u parovima odglumile određene situacije prema unaprijed dogovorenom scenariju i pravilima. Nakon igranja uloga, bitno je dobiti povratnu informaciju od ostatka grupe o tome što su vidjeli te od samih sudionika igre uloga. Sudionice su reagirale vrlo pozitivno na igru uloga te navode kako su se zabavile. Osim zabave, cilj igranja uloga odnosi se i na vježbanje novih vještina u nekoj simuliranoj situaciji (na ovom susretu radilo se o postavljanju granica u odnosima s drugim ljudima) te je omogućilo sudionicama da isprobaju različite načine postavljanja granica u odnosima.

Osim igranja uloga, u programu korištene su i tehnike *mindfulnessa*, odnosno usredotočene svjesnosti. Korištena je tehnika vođene fantazije tijekom koje su sudionice imale zatvorene oči, a voditeljica ih je svojim glasom i pričom vodila do određene situacije. Sudionice navode kako su u početku bile skeptične te im je bilo teško ostati mirno zatvorenih očiju slušajući voditeljicu, no pokušale su aktivno sudjelovati u navedenoj aktivnosti.

4.4. Opis vođenja grupe

Kao što je i ranije navedeno, voditeljice programa bile su odgajateljice koje rade u dvije ženske skupine iz kojih su izabrane sudionice programa. Provedbu programa pratila je studentica druge godine diplomskog studija Socijalne pedagogije, koja je ujedno i autorica ovog rada. Voditeljice su sudjelovale na svim radionicama međusobno se izmjenjujući i nadopunjavajući jedna drugu.

U grupnom kontekstu, voditeljice su koristile različite komunikacijske vještine među kojima su aktivno slušanje, parafraziranje, reflektiranje, postavljanje pitanja, sumiranje, pojašnjavanje, osnaživanje i mnoge druge. Radionice su započinjale uvodnim aktivnostima koje su otvarale prostor za razgovor o današnjoj temi te su voditeljice postavljale pitanja s ciljem da sudionice same dođu do odgovora. Temelj za korištenje svih ostalih vještina bilo je aktivno slušanje koje su voditeljice upotrebljavale kako bi dobile uvid u stavove i mišljenja sudionica. Nadalje, u situacijama kada su sudionice dijelile osobna iskustva, voditeljice su često koristile reflektiranje i parafraziranje kako bi vratile sudionicama ono što čuju, posebno kada se radilo o emocijama. Često je bilo potrebno i sumirati odgovore koje su sudionice dale kako bi se došlo do srži onoga što su htjele reći. Vještina sažimanja pokazala se bitnom i na kraju svakog susreta kada je bilo bitno sumirati sve o čemu se pričalo u jednu cjelinu. Osim navedenog, s obzirom na ciljeve radionica i svrhu programa, svaka radionica sastojala se i od kratkog predavanja čiji je cilj bio povećanje znanja sudionica o određenoj temi (npr. o pravima u vezi). Tijekom predavanja, bilo je važno iznošenje bitnih informacija na jednostavan i sažet način prilagođen sudionicama kako bi se osiguralo razumijevanje sadržaja. Također, tijekom aktivnosti koje su uključivale ispunjavanje složenijih tablica, bilo je potrebno dodatno pojašnjavanje načina na koje se ispunjavaju i nepoznatih pojmova. Voditeljice su u prigodnim trenucima (npr. razgovor o emocijama, adolescenciji) koristile i samootkrivanje kako bi potaknule razgovor sudionica grupe i povezivanje s grupom. Sudionice su na samootkrivanje reagirale vrlo dobro te je na taj način potaknuto daljnje povezivanje s grupom. U pojedinim situacijama, voditeljice programa koristile su konfrontiranje i vraćanje na pravila grupe kako bi se održala adekvatna atmosfera

za grupni rad. Sudionice su na konfrontiranje reagirale različito, no najčešće su preuzele odgovornost za svoja ponašanja i prilagodile svoje ponašanje grupnom kontekstu. Vrlo bitnom vještinom pokazalo se osnaživanje i pružanje podrške sudionicama grupe od strane voditeljica te međusobno između djevojaka. U situacijama kada su se sudionice grupe posebno raspričale o njihovim iskustvima, bilo je važno verbalizirati podršku od strane voditeljica i ostatka grupe.

4.5. Olakšavajući i otežavajući čimbenici prilikom provođenja programa

Olakšavajući čimbenici tijekom provođenja programa odnosili su se na prijašnje iskustvo sudjelovanja u grupi te razinu iskazanih problema u ponašanja djevojaka. Odnosno, djevojke su imale ranije iskustvo sudjelovanja u grupnom radu te im je bio poznat način funkcioniranja grupe. Na samom početku, predložile su pravila za grupni rad koja im je bitno poštovati te posljedice za kršenje navedenih. Također, razina problema u ponašanju djevojaka bila je relativno niska što je olakšalo provođenje programa na način da su djevojke uglavnom poštivale pravila grupnog rada, odnosile se s poštovanjem jedne prema drugima i sl.

Otežavajući čimbenici za provedu ovog programa odnosili su se na organizacijske poteškoće, odnosno dogovaranje termina radionica koji odgovara svima. Iako se predlaže kontinuiranost u provođenju radionica svaki tjedan, ponekad to nije bilo moguće zbog drugih obaveza i okolnosti čime se produžio vremenski razmak između susreta. Drugi otežavajući čimbenik odnosio se na motiviranost djevojaka koja je povremeno bila vrlo niska, posebno kada su se radionice provodile radnim danom u večernjim satima. Odnosno, djevojke su pokazivale veću razinu nemotiviranost i otpora za sudjelovanjem te je bilo potrebno dodatno poticanje i usmjeravanje od strane voditeljica. Nadalje, s obzirom da se radilo o sudionicama koje su iz dvije odgojne skupine, događalo se kako bi se problemi koji se događaju unutar odgojne skupine prenosili u kontekst provedbe programa. U tim slučajevima bila je bitna intervencija voditeljica te vraćanje na pravila grupe, odnosno temu radionice, a na problemima u odgojnim skupinama radilo se kasnije.

5. PRAĆENJE I EVALUACIJA PROGRAMA

Jedan od bitnih dijelova grupnih programa je evaluacija cjelokupnog programa koja odgovara na pitanja jesu li sudionici usvojili nova znanja/vještine i u kojoj mjeri, je li se program provodio

onako kako je planirano, koja je razina zadovoljstva programom i dr. U svrhu ovog diplomskog rada, bit će prikazana evaluacija procesa i evaluacija ishoda u prethodno opisanoj grupi, na način koji je predviđen Priručnikom za provođenje programa (2023). Navedene evaluacije bit će opisane u nastavku.

5.1. Evaluacija procesa

Evaluacija procesa u kontekstu ovog programa bila je usmjerena na prikupljanje podataka o procesu implementacije programa u Centru za djecu – podružnica Antun Gustav Matoš. Odnosno, prikupljali su se podaci o procesu intervencije, korisnicama, vremenu provođenja programa, okruženju u kojem se program provodio i dr. Sve navedeno, pomaže u utvrđivanju načina na koji se program provodio, jesu li napravljene kakvi propusti, koje su jake strane programa i sl. Drugi dio evaluacije procesa odnosio se na evaluaciju procesa iz korisničke perspektive, odnosno zadovoljstvo sudionika programom u cijelosti i zadovoljstvo svakom radionicom.

5.1.1. Praćenje implementacije programa

Nakon svake radionice, autorica rada je u suradnji s voditeljicama programa ispunjavala *Monitoring obrazac za voditelje* koji je sadržavao informacije o provedenoj radionici. U obrazac je bilo bitno napisati broj prisutnih sudionika, planirane aktivnosti i njihovo trajanje, jesu li aktivnosti modificirane i na koji način, koje su bile prepreke optimalnoj izvedbi te kakva je bila atmosfera tijekom pojedinih aktivnosti, odnosno kakva je bila komunikacija sa sudionicama. Na samom kraju, ostavljen je prostor za upisivanje povratne informacije sudionika i sugestije za poboljšanja. U nastavku, Tablica 2. prikazuje trajanje svih radionica, kratko opisane promjene koje su napravljene tijekom aktivnosti i procjenu atmosfere tijekom pojedine radionice.

Tablica 2. Promjene u aktivnostima i atmosfera tijekom radionica

RADIONICA	TRAJANJE	PROMJENE U AKTIVNOSTIMA	ATMOSFERA
„Get this party started“ –	90 min	sve je izvedeno kao što je planirano	zainteresiranost za program,

predstavljanje programa VIS			komunikacija teče lagano
1. „Ja volim samo sebe – kako stvaram sliku o sebi?“	90 min	izostavljena je aktivnost KVIZ (tehničke poteškoće), duže trajanje aktivnosti	aktivno sudjelovanje u aktivnostima na početku radionice, kasnije zamor i znakovi otpora
2. „Totalno drukčija od drugih – kako biti zadovoljna osobom koja jesam?“ - samopoštovanje	70 min	izvedene su sve planirane aktivnosti, duže trajanje	zainteresiranost za temu i aktivno sudjelovanje, komunikacija tekla lagano
3. „Bube su u glavi.. to su godine?! – kako preživjeti promjene u adolescenciji?“	68 min	sve izvedeno planiranim redoslijedom, modificirana središnja aktivnost 1.	velika motiviranost i aktivnost sudionica, visoka razina znanja o temi
4. „Bit, bit, biti zdrava...?! – kako brinuti o vlastitom tijelu i zdravlju?“	68 min	izvedene su sve planirane aktivnosti	umjerena aktivnost sudionica, najzanimljivija aktivnost bila je izrađivanje kolaža
5. „Tko čini tvoj mali krug velikih ljudi? – o važnim odnosima s drugim ljudima“	68 min	središnja aktivnost 3. spojena je sa završnom aktivnošću (nedostatak vremena)	otežano izvođenje središnje aktivnosti 1., sudionice rado sudjeluju u aktivnosti poligon povjerenja

<p>6. „Jer za ljubav treba imat dušu... – o zaljubljenosti i ljubavnim vezama“ – obilježja kvalitetnih partnerskih odnosa</p>	<p>63 min</p>	<p>modificirana središnja aktivnost 1. (izbačen je treći zadatak – osjećaji koje osobe imaju kada su u sretnoj vezi)</p>	<p>rado sudjeluju u aktivnostima, poteškoće prilikom verbaliziranja očekivanja od partnera, tijekom završne aktivnosti vidljiv zamor</p>
<p>7. „Ratujemo ti i ja – što kada se u vezi ne slažemo u svemu?“ – prava u vezi i znakovi upozorenja</p>	<p>60 min</p>	<p>izvedene su sve planirane aktivnosti</p>	<p>nezainteresiranost i otpor prema sudjelovanju, otežana komunikacija, potrebno dodatno poticanje na sudjelovanje</p>
<p>8. „Reka sam NE MOŽE (ili može)? – kako postaviti i očuvati granice u odnosima“</p>	<p>65 min</p>	<p>modificirana uvodna aktivnost (zbog prostornih ograničenja)</p>	<p>visoka razina sudjelovanja, motiviranost za igranje uloga</p>
<p>9. „Danas sam – „luda“? – kako emocije utječu na ponašanje?“</p>	<p>63 min</p>	<p>izostavljeno zadavanje tjednog izazova sudionicama (predzadnja i zadnja radionica održane u istom danu)</p>	<p>zainteresiranost i visoka razina znanja o temi emocija, najzanimljivija središnja aktivnost 2. „Mogu li se emocije pomesti pod tepih?“</p>

10. „I can buy myself flowers.. – kako brinuti o svojoj dobrobiti?“	55 min	modificirana je završna aktivnost 1. (sudionice su predložile koje pjesme žele slušati tijekom izrađivanja staklenke)	umjerena aktivnost sudionica, potrebno poticanje na sudjelovanje, zamor i nemotiviranost u vrijeme ispunjavanja upitnika
---	--------	---	--

Tijekom ovih deset radionica, sve sudionice sudjelovale su na četiri radionice (prvoj, petoj, šestoj i osmoj), a tijekom ostalih radionica grupu je činilo 5 djevojaka. Dvije djevojke sudjelovale su na svim radionicama. Dvije djevojke nisu bile prisutne na dvije radionice, a dvije djevojke nisu bile prisutne na jednoj radionici. Razlozi nesudjelovanja odnosili su se na bolest djevojaka ili druge obveze koje su bile u vrijeme održavanja radionice.

U Tablici 2. sažeto je upisano trajanje svake radionice, promjene koje su napravljene tijekom izvođenja aktivnosti te kakva je bila atmosfera tijekom pojedinih aktivnosti. Trajanje gotovo svake radionice bilo je duže od predviđenog, osim sedme radionice koja je trajala točno 60 minuta i završne radionice koja je trajala 55 minuta. Na početku programa, posebno tijekom prve dvije radionice vidljivo je kako radionice traju znatno duže od predviđenog iz razloga što je bilo potrebno vrijeme kako bi se cijela grupa priviknula na grupni rad. Tijekom ostalih radionica, vidljiva su manja odstupanja u vremenskom smislu koja su većinom ovisila o aktivnosti sudionica, njihovim potrebama i dr. Što se tiče planiranih aktivnosti, one su većim dijelom provedene onako kako je zamišljeno i opisano u Priručniku za provođenje programa VIS, uz manja odstupanja i modifikacije u aktivnostima. U prvoj radionici u središnjoj aktivnosti izostavljena je aktivnost koja je uključivala rješavanje kviza s obzirom da u tom dijelu zgrade nije dostupan internet koji je bio potreban za pristup kvizu. Tijekom treće, osme i devete radionice napravljene su manje promjene u izvođenju aktivnosti zbog prostornih ili drugih ograničenja. U petoj radionici je zbog nedostatka vremena središnja aktivnost 3. (Prikaz odnosa) spojena sa završnom aktivnošću 1. („Hvala što postoji“). Odnosno djevojke su prvo na apstraktan način prikazale odnos s nekom osobom te su nakon toga pomoću plastelina izrađivale predmet za neku dragu osobu. Na kraju, predstavile su grupi što su napravile u obje aktivnosti. U šestoj radionici u središnjoj aktivnosti 1. izostavljen je 4. zadatak koji se odnosio na pisanje osjećaja koje osobe imaju kada su u sretnoj vezi s obzirom na to da je bilo potrebno

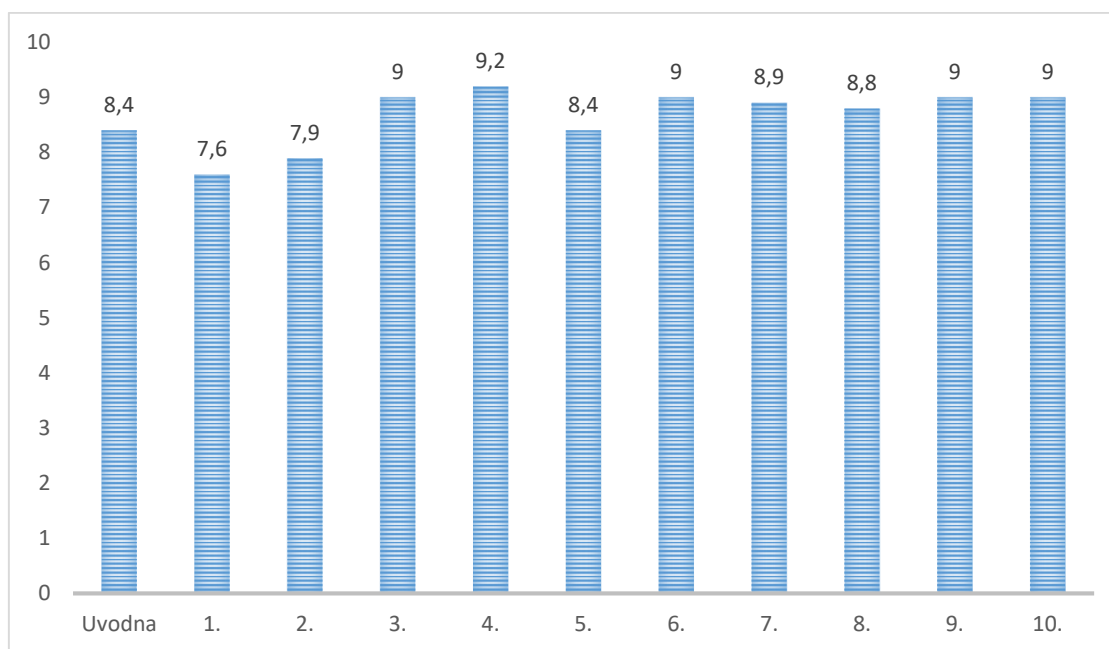
raditi u grupama no sudionice nije bilo moguće podijeliti u četiri grupe (s obzirom da je grupu činilo 6 sudionica). No, na kraju te aktivnosti sudionicama je postavljeno pitanje koje se odnosi na osjećaje koje osobe imaju u sretnoj vezi na koje su zajednički odgovorile. Tijekom izvođenja radionica, voditeljice su vodile računa o redoslijedu aktivnosti i načinu njihova izvođenja sukladno tome kako je opisano u Priručniku za provođenje programa VIS. Pojedine aktivnosti su promijenjene zbog prostornih i/ili tehničkih ograničenja, a trajanje aktivnosti uvelike je ovisilo o aktivnosti sudionica, njihovoj motiviranosti te o procjeni voditeljica o tome je li potrebno više, odnosno manje vremena zadržati se na određenoj temi. Tako se primjerice, tijekom treće radionice čija je tema bila adolescencija i promjene koje se događaju u pubertetu, prva središnja aktivnost produljena s obzirom da su sudionice iskazivale veliki interes za temu te je prema procjeni voditeljica bilo potrebno posvetiti više vremena toj aktivnosti. Što se tiče atmosfere tijekom radionica, sudionice su generalno bile motiviranije tijekom početnih aktivnosti te su bile zainteresirane za temu koja će se danas obrađivati. Tijekom središnjih aktivnosti, a posebno kada se radilo o ispunjavanju priloga/radnih listova primjećuje se zamor sudionica tijekom aktivnosti te određena razina otpora. Sudionice su nezainteresiranost i otpor najčešće iskazivale verbalno, primjerice „*Koliko ovo još traje?*“, „*Ne da mi se više*“ ili neverbalnim putem kolutanjem očima i sl. Tada je bilo potrebno dodatno poticanje djevojaka na suradnju i sudjelovanje u aktivnostima. Osim toga, prilikom ispunjavanja radnih listova povremeno je bilo potrebno dodatno objašnjavanje uputa što je na pojedine sudionice djelovalo demotivirajuće. Odnosno, često je bilo potrebno ponavljanje uputa za određenu aktivnost te vraćanje sudionica na zadatak i temu susreta. Što se tiče načina rada, sudionice su rado sudjelovale u aktivnostima kreativnog tipa, primjerice izrada kolaža brige o sebi sličicama iz časopisa, slikanje apstraktne slike i dr. Također, bilo su aktivne i suradljive u aktivnostima koje su uključivale fizičko kretanje, primjerice poligon povjerenja i sl. Najmanje su sudjelovale tijekom aktivnosti koje su uključivale ispunjavanje priloga, odnosno radnih listova. S obzirom da je svaka radionica uključivala i mini predavanje, sudionice je bilo potrebno potaknuti na aktivno slušanje o navedenoj temi.

Prepreke optimalnoj izvedbi aktivnosti najčešće su se odnosile na organizacijske uvjete, odnosno radionice su se većim dijelom provodile u večernjem terminu od 19:30, nakon što su se djevojke vratile iz škole, s prakse i dr. S obzirom na sve navedene okolnosti i obveze, djevojke su navodile kako bi često bile umorne kada bi došlo vrijeme za radionicu, što može biti jedan od mogućih razloga otpora i niske razine motiviranosti. Nadalje, sljedeća prepreka odnosila se na preopterećenost voditeljica grupe količinom rada u odgojnim skupinama zbog

čega su često imale malo vremena za pripremanje provedbe radionice, za što je moguće da je utjecalo na pripremljenost za vođenje grupnog rada.

5.1.2. Evaluacija procesa iz korisničke perspektive

Drugi dio evaluacije procesa proveden je iz korisničke perspektive te se odnosi na zadovoljstvo sudionica nakon svake radionice i zadovoljstvo cijelim programom koje je izmjereno na kraju programa. Nakon svake radionice, sudionicama je bila podijeljena *Skala procjene svakog susreta* na kojoj su ocjenom od 0 do 10 trebale procijeniti odnos (u kojoj mjeri se osjećaju da su bile saslušane i poštovane), ciljeve i temu (koliko im je bila bitna tema o kojoj se razgovaralo), pristup i metode (koliko im je odgovarao pristup voditelja) te sveukupni dojam o radionici. Ocjene za podskalu **odnosa** iznosile su od 6,7 do 9, odnosno s **prosječnom vrijednosti od 8,4**. Odnos je procijenjen najslabije nakon prve radionice (6,7), što nije iznenađujuće s obzirom da se radilo o početku grupnog programa. U zadnjih pet radionica, odnos je procijenjen izrazito visoko, odnosno ocjenom 9, što može biti protumačeno na način da je razvijena određena razina grupne kohezije te su se sudionice osjećale viđeno, saslušano i poštovano. Ocjene za podskalu **ciljevi i teme** iznosile su od 7,3 do 9, odnosno s **prosječnom vrijednosti od 8,3**. Ciljevi i teme najniže su procijenjeni tijekom uvodne radionice i ocjena je iznosila 7,3. Kao što je slučaj i s odnosom, kako se program približavao kraju, tako su i ciljevi i teme ocijenjeni višom ocjenom, odnosno devetkom, što može značiti kako su teme radionica bile u skladu s onime što su sudionice očekivale i o čemu im je bilo bitno pričati. Podskala **pristup i metode** ocijenjena je u rasponu od 7,8 do 9,8. Odnosno, **prosječna vrijednost iznosi 8,9**. Pristup i korištene metode su u svim radionicama ocijenjene vrlo visoko, što govori u prilog tome da su sudionice programa bile zadovoljne korištenim metodama i tehnikama u grupnom radu. Što se tiče podskale **sveukupni dojam o radionici**, ocjene su iznosile od 8,2 do 9,4. Prosječna vrijednost, odnosno **ocjena za sve radionice iznosi 8,9**, što govori o generalno visokom zadovoljstvu sudionica programom. Što se tiče sveukupnog dojma o radionici, treća radionica ocijenjena je najvećom ocjenom (9,4) što nije iznenađujuće s obzirom na to da su djevojke i verbalizirale kako im je to bila najbolja radionica te su bile najaktivnije tijekom te radionice.

Slika 1. Prosječne ocjene radionica

Na kraju programa, sudionice su ispunile *Upitnik o zadovoljstvu* na kraju programa koji je sadržavao devet tvrdnji u odnosu na koje je trebalo odabrati stupanj slaganja (od 1 do 5, u kojem vrijednost 1 znači *izrazito se ne slažem*, a vrijednost 5 znači *izrazito se slažem*). Tvrdnje su se odnosile na teme radionica, korištene materijale i način rada, zadovoljstvo voditeljima programa, atmosferom u grupi, vlastitim sudjelovanjem te su sudionice dale ukupnu ocjenu za program VIS. Osim toga, upitnik je sadržavao i pitanja otvorenog tipa u kojima su sudionice trebale izdvojiti što im se najviše sviđjelo tijekom programa, što bi promijenile u programu te imaju li kakve prijedloge za program. Upitnik je ispunilo 5 od 6 sudionica programa te prosječna ocjena iznosi 4,6 (kada se izračuna prosječna vrijednost svih devet tvrdnji, dobivaju se prosječne ocjene od 3,7 do 5). Relativno nižim ocjenama (3 i 4) pojedine sudionice procijenile su teme radionica i aktivnosti tijekom radionica, što govori o potrebi dodatnog usklađivanja tema radionica i aktivnosti s konkretnom grupom u kojoj se program planira provoditi. Četiri djevojke su program VIS ocijenile peticom, dok je jedna djevojka kao sveukupnu ocjenu programu dala četvorku. Navedene ocjene govore o generalnom zadovoljstvu sudionica programom, odnosno da su većim dijelom ispunjena očekivanja koja su imale od programa. U pitanjima otvorenog tipa, sudionice su kao aktivnosti i teme koje su im se najviše sviđjele izdvojile teme postavljanje granica u odnosima s drugim ljudima, emocije i kako one utječu na ljudsko ponašanje, kako se brinuti o vlastitom tijelu i zdravlju. Kao posebne aktivnosti, navode kako im se sviđjelo izrađivanje staklenke brige o sebi i izrađivanje kolaža.

Što se tiče promjena sudionice navode kako ne bi promijenile ništa te nemaju prijedloge za poboljšanje programa.

5.2. Evaluacija ishoda

Evaluacija ishoda provedena je temeljem ispunjavanja upitnika prije početka provođenja programa i nakon završetka programa. Planirano je kako će evaluacija ishoda obuhvatiti koncept slike o sebi, samopoštovanje, uvjerenja o kvalitetnim partnerskim odnosima, socijalno-emocionalne vještine te informiranost i znanja o pojedinim temama radionica. No, zbog tehničkih poteškoća u izvedbi programa u ovoj ustanovi evaluacija je obuhvatila područje slike o sebe (Skala samoprocjene, Bezinović, 1981), područje socijalno-emocionalnih vještina (*Social and Emotional Competencies Questionnaire (SEC-Q) in youth and adolescents*; Zych i sur., 2018) i područje informiranosti i znanja (Skala informiranosti i znanja).

Skala samoprocjene (Bezinović, 1981) ispituje pojedine aspekte slike o sebi. Skala sveukupno ima 26 čestica koje se mogu odvojiti u pet ljestvica tipa semantičkog diferencijala omeđenih bipolarnim pridjevima na koje korisnik odgovara zaokružujući broj bliže pridjevu koji bolje opisuje npr. (ružna 2- 1- 0 -2 -1 lijepa). Podljestvice ove skale su tjelesni/fizički pojam slike o sebi (6 čestica), socijalni pojam o sebi (8 čestica), opći pojam o sebi (5 čestica) i emocionalni pojam slike o sebi (7 čestica).

Upitnik socijalno-emocionalnih vještina (Zych i sur., 2018) mjeri samoprocjenu socijalno-emocionalnih vještina. Upitnik se sastoji od 16 čestica, podljestvice su samosvijest (4 čestice), samomotivacija (3 čestice), socijalna svijest i prosocijalno ponašanje (6 čestica) i odgovorno donošenje odluka (3 čestice). Korisnice su na skali od 5 stupnjeva trebale odgovoriti koliko se određena čestica odnosi na njih, pri čemu 1 znači da se uopće ne odnosi na mene, a 5 da se u potpunosti odnosi na mene.

Skala informiranosti i znanja osmišljena je za potrebe evaluacije ovog programa te ispituje razinu znanja i informiranosti o pojedinim temama radionica. Sastoji se od 13 tvrdnji na koje su korisnice odgovarale brojevima u rasponu od 1 do 5, ovisno o tome koliko se slažu s ponuđenom tvrdnjom (npr. *Znam koje su razlike u promjenama koje se događaju mladićima i djevojkama tijekom puberteta*).

Evaluaciju prije i poslije ispunilo je pet djevojaka koje su sudjelovale u programu. Rezultati evaluacije za tri sudionice bit će opisani u nastavku, s obzirom da su upitnici kod ostalih sudionica ispunjeni na nevažeći način što onemogućava interpretaciju rezultata. Zbog malog broja sudionica, rezultati će biti prikazani pojedinačno, tj. za svaku sudionicu posebno.

Skala samoprocjene (Bezinović, 1981) interpretirana je na način da su izračunate prosječne vrijednosti koje pojedine sudionice programa postižu prije provođenja programa te nakon provođenja programa. Osim prosječnih vrijednosti, bit će opisana i područja koja djevojke procjenjuju pozitivnije u odnosu na razdoblje prije provođenja programa.

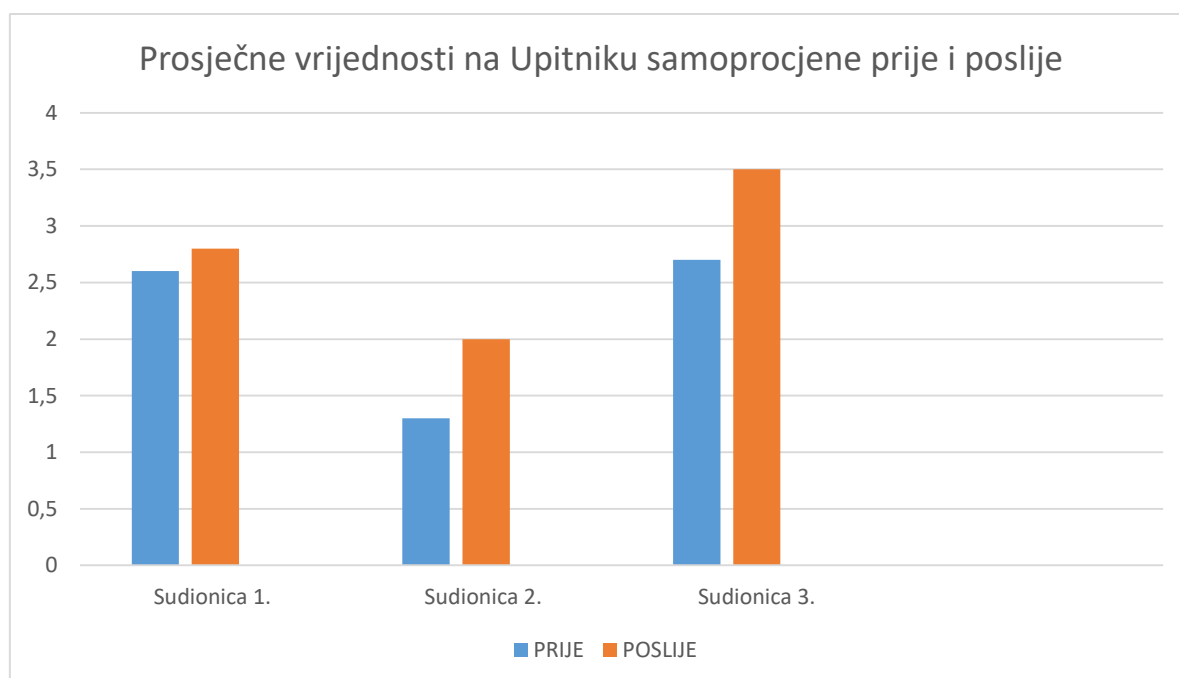
Ukupna prosječna vrijednost na skali samoprocjene kod **prve sudionice** prije početka programa iznosila je **2,6**, dok prosječna vrijednost na skali samoprocjene nakon provođenja programa iznosi **2,8**. Sudionica pozitivnije procjenjuje vlastitu sliku o sebi u području fizičkog izgleda (neelegantna – elegantna, loše građena – dobro građena). Pozitivnije procjenjuje područje općeg pojma slike o sebi (nesposobna – sposobna, neinteligentna – inteligentna). Područje socijalnog pojma o sebi ostaje relativno nepromijenjeno, odnosno sudionica pozitivnije procjenjuje vlastitu sliku o sebi na tvrdnji o trpeljivosti. U odnosu na područje emocionalne slike o sebi, sudionica nakon provedbe programa postiže prosječnu vrijednost **2,8**; dok je na početku programa prosječna vrijednost iznosila **2,3**. Kod ove sudionice, vidljivi su određeni pozitivni pomaci u vrijednostima u samoprocjeni u svim područjima slike o sebi.

Prosječna vrijednost na skali samoprocjene kod **druge sudionice** prije početka programa iznosila je **1,3**, dok prosječna vrijednost na skali samoprocjene nakon provođenja programa iznosi **2,0**. Sudionica pozitivnije procjenjuje vlastitu sliku o sebi u području fizičkog izgleda. Odnosno, prosječna vrijednost u području fizičkog izgleda prije početka programa iznosila je **0,8**, a nakon završetka programa iznosi **2,5**. Primjećuju se pozitivne promjene i u području socijalnog pojma o sebi, prosječna vrijednost koju sudionica postiže prije početka programa iznosi **1,9**, a nakon završetka programa iznosi **2,4**. U odnosu na područje emocionalne slike o sebi, sudionica procjenjuje nižu razinu razdražljivosti nakon završetka programa, višu razinu stabilnosti i razumnosti, dok ostala područja ostaju nepromijenjena. Odnosno, prosječna vrijednost prije početka programa iznosi **0,8**, a nakon završetka programa iznosi **1,8**.

Prosječna vrijednost na skali samoprocjene kod **treće sudionice** prije početka programa iznosila je **2,7**, dok prosječna vrijednost na skali samoprocjene nakon provođenja programa iznosi **3,5**. Sudionica pozitivnije procjenjuje područje općeg pojma slike o sebi, odnosno nakon programa postiže prosječnu vrijednost **3,8** (za razliku od prosječne vrijednosti prije provođenja

programa koja je iznosila **2,6**). Sudionica pozitivnije procjenjuje područje fizičkog izgleda (u čestici nedopadljiva – dopadljiva), dok ostale čestice ostaju nepromijenjene. Nadalje, primjećuju se pozitivne promjene u samoprocjeni u području socijalnog pojma slike o sebi. U odnosu na područje emocionalne slike o sebi, sudionica pozitivnije procjenjuje vlastitu razdražljivost, prisebnost i odlučnost. Moguće je zaključiti kako su vidljive pozitivne promjene u prosječnim vrijednostima u samoprocjeni u svim područjima.

U nastavku se nalazi grafički prikaz utvrđenih rezultata kod sudionica prije i poslije provođenja programa na Upitniku samoprocjene. Plavi stupac označava prosječne vrijednosti prije provođenja programa, a narančasti stupac označava ukupne prosječne vrijednosti nakon provedbe programa.

Slika 2. *Prosječne vrijednosti na Upitniku samoprocjene prije i poslije provođenja programa*

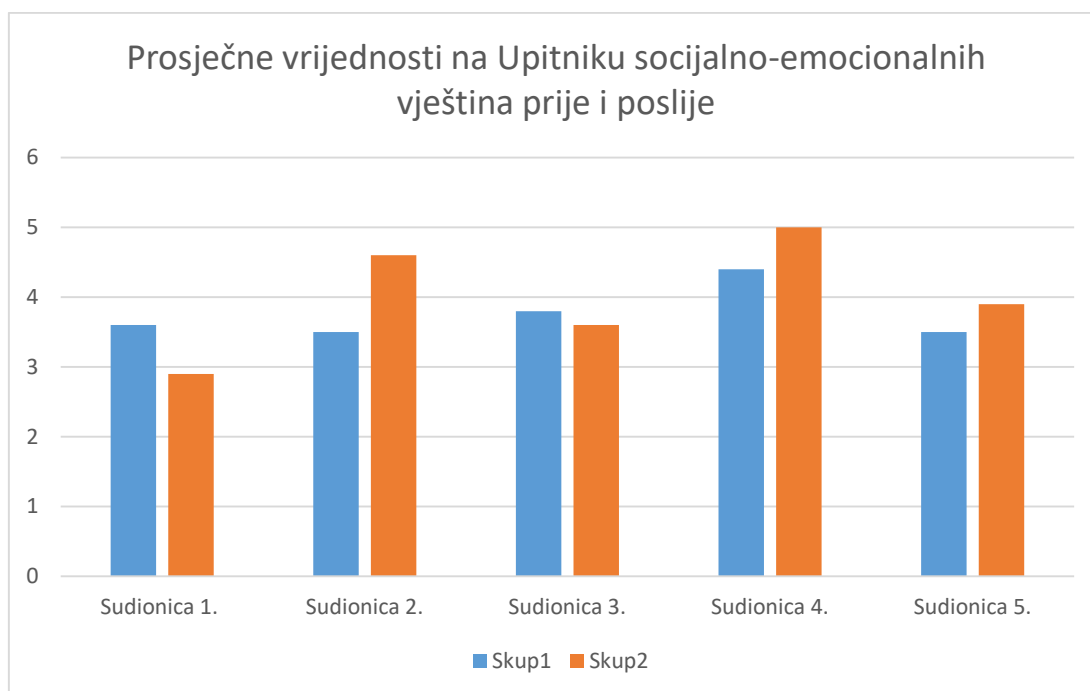
Upitnik socijalno-emocionalnih vještina (Zych i sur., 2018) interpretiran je na razini prosječne vrijednosti koje sudionice postižu na cijelom upitniku prije i poslije provođenja programa te ovisno o podljestvicama. Prva sudionica, na upitniku „prije“ postiže prosječnu vrijednost **3,6**, dok poslije provođenja programa postiže prosječnu vrijednost **2,9**. Ove rezultate moguće je pojasniti i da se sudjelovanjem u programu podiže razina informiranosti o socijalno-emocionalnim vještinama i samokritičnosti prema razvijenosti tih vještina zbog čega se potencijalno postiže niži rezultat nakon provođenja programa.

Druga sudionica programa na upitniku socijalno-emocionalnih vještina prije provođenja programa postiže prosječnu vrijednost **3,5**, dok na upitniku poslije postiže prosječnu vrijednost **4,6**. Značajan pomak primjećuje se području **samosvijesti** gdje sudionica prije početka programa postiže prosječnu vrijednost **2,5**, a nakon provođenja programa **4,5**. Odnosno, u većoj mjeri zna razlikovati jednu emociju od druge te je svjesna kako razmišljanje utječe na emocije. Više prosječne vrijednosti primjećuju se i u području samomotivacije (prosječna vrijednost „prije“ iznosila je 2,3, a „poslije“ iznosi 4).

Treća sudionica programa na upitniku socijalno-emocionalnih vještina prije provođenja programa postiže prosječnu vrijednost **3,8**, dok na upitniku poslije postiže prosječnu vrijednost **3,6**. Od četiri potpodručja, niži rezultat postignut je na području socijalne svijesti i prosocijalnog ponašanja (prije je prosječna vrijednost iznosila 4,3; poslije iznosi 3,3), dok su ostala potpodručja ostala nepromijenjena.

Četvrta sudionica programa na upitniku socijalno-emocionalnih vještina prije provođenja programa postiže prosječnu vrijednost **4,4**, dok na upitniku poslije postiže vrijednost **5,0**. Više prosječne vrijednosti posebno su vidljive u potpodručju samosvijesti, tj. u prepoznavanju i imenovanju emocija.

Peta sudionica programa na upitniku socijalno-emocionalnih vještina prije provođenja programa postiže prosječnu vrijednost **3,5**, dok na upitniku poslije postiže vrijednost **3,9**. Više prosječne vrijednosti vidljive su u svim potpodručjima, a posebno u socijalnoj svijesti i prosocijalnom ponašanju (prosječna vrijednost prije iznosi 3,7; a poslije iznosi 4,2).

Slika 3. *Prosječne vrijednosti na Upitniku socijalno-emocionalnih vještina prije i poslije provođenja programa*

Zadnja skala u procjeni ishoda odnosi se na razinu informiranosti i znanja o temama koje su činile sadržaj ovog programa kako bi se utvrdilo jesu li radionice povećale znanje kod sudionica programa. Kod svih djevojaka osim treće sudionice utvrđen je viši prosječni rezultat na skali informiranosti i znanja poslije provedbe programa nego ranije. Treća sudionica na upitniku prije postiže prosječnu vrijednost 3,7; dok na upitniku kasnije postiže prosječnu vrijednost 3,0 (no, pretpostavlja se kako se radi o nevažjećem rezultatu s obzirom da su sve čestice označene trojkom). Djevojke su prilikom provođenja radionica iskazivale visoku razinu znanja o temama programa (pogotovo o adolescenciji, pubertetu, ljubavnim vezama) za što je moguće da je pretpostavljalo kvalitetnu podlogu za stjecanje novih znanja o relevantnim temama.

6. RASPRAVA

Program VIS psihoedukativni je grupni program namijenjen adolescenticama u institucionalnoj skrbi te je samim time po svojim obilježjima sličan gore opisanim programima u Hrvatskoj i svijetu. Za početak, teme koje program obuhvaća usklađene su s potrebama djevojaka, a odnose se na emocije, odnose s drugim ljudima, samopouzdanje, spolni i zdravstveni odgoj, brigu o sebi i dr. Slične teme obrađuju se i u gore opisanim programima, primjerice program *HIIPTeens*

usmjeren je smanjenju rizičnog seksualnog ponašanja kod seksualno aktivnih adolescentica, što je jedno od vrlo bitnih područja rada s ovom populacijom. Važnost rada na ovom području očituje se i u činjenici da djevojke s problemima u ponašanju zbog zadovoljenja vlastitih osnovnih potreba ulaze u odnose sa starijim muškarcima te su podložne njihovom utjecaju na korištenje droga, alkohola ili drugih antisocijalnih ponašanja (Pasko, 2006). Nadalje, program *KEEP SAFE* obuhvaća teme vezane uz izgradnju pozitivnih odnosa s drugima te jačanje samopouzdanja, što Greene i Peters (1998) ističu kao bitna područja rada s djevojkama u riziku. Slične teme obrađene su i u hrvatskom programu „Moderna djevojka“ (Perica, 2017) čija je svrha bila razvoj kritičkog promišljanja o sebi, povećanje samopoštovanja i samopouzdanja te razvoj pozitivnog identiteta. U kontekstu programa VIS, sve navedene teme pokazale su se relevantnima, no djevojke u ovoj skupini najviše su interesa pokazale za teme o partnerskim odnosima i spolnom odgoju, što je u skladu s razvojnim razdobljem u kojem se nalaze. Nadalje, radionice su provedene u skupini od šest djevojaka, odnosno u manjoj skupini što je slučaj i kod programa „Moderna djevojka“ (Perica, 2017), „Socijalno vješta djevojka“ (Ćosić, 2016) te programa *KEEP SAFE*, *HIPTeens* i *BODY PROJECT* (Blueprints for Healthy Youth Development, 2024). Radionice su provedene u vremenskom razdoblju od tri mjeseca što predstavlja mogućnost za kontinuirano učenje i isprobavanje vještina u sigurnom okruženju. Okruženje u kojem se program VIS provodio odgovara obilježjima rodno specifičnih programa koje navode Greene i Peters (1998). Odnosno, program je proveden u istorodnom okruženju za koje Amitay (2020) zaključuje kako smanjuje potrebu djevojaka da budu popularne među mladićima i njihovu preokupaciju vanjskim izgledom. Osim toga, nastojalo se osigurati tretmansko okruženje koje se temelji na sigurnosti i poštovanju kako bi omogućio rad na iskustvima djevojaka koja su nerijetko uključivala različite oblike viktimizacije i traume. U tom kontekstu, Covington (2002) navodi kako bi i samo okruženje trebalo imati ljekovit učinak što se ovim programom nastojalo postići. Voditeljice programa nastojale su osigurati siguran prostor u kojem se djevojke osjećaju prihvaćeno, viđeno i osnaženo. Sličnost ovog programa s drugim opisanim programima je i u njegovoj interaktivnosti, odnosno vrlo bitan dio svake radionice bila je grupna rasprava kako bi se omogućilo usvajanje vještina na grupnoj razini, a istovremeno se razvijala grupna kohezija. Osim osnovnih metoda i tehnika, kao i ostali opisani programi, ovaj program temelji se na primjeni različitih kreativno-ekspresivnih tehnika kao što su crtanje i pismeni radovi. Korištene su i tehnike psihodrame, odnosno igranje uloga na koje su djevojke vrlo dobro reagirale i navele kako im je bilo zabavno i korisno. Zaključuje se kako su djevojke u ovoj skupini dobro prihvatile neformalne oblike učenja. Ćosić (2016) u programu „Socijalno vješta djevojka“ također koristi različite kreativno-ekspresivne tehnike te zaključuje

kako su djevojke na njih pozitivno reagirale i aktivno sudjelovale u njihovoj provedbi. Igranje uloga koristi se i u programu *HIIPTeens* (Blueprints for Healthy Youth Development, 2024) kako bi se omogućilo vježbanje vještina u simuliranoj situaciji i sigurnom okruženju. Odnosno, vidljivo je kako se primjenom različitih kreativno-ekspresivnih tehnika obogaćuje proces učenja i usvajanja vještina u grupnom radu. Nadalje, sličnost ovog programa s ostalima jest važnost edukacije za provođenje ovog programa koja je bila obavezna za stručnjake zadužene za njegovo provođenje. Na taj način osigurava se kvalitetno upoznavanje provoditelja s ciljevima programa, sadržajem i načinima provođenja te ostavlja prostor za rješavanje nedoumica i pitanja vezanih uz program. Kao i za program VIS, edukacija je bila obavezna i za sve ostale opisane programe s obzirom na to da Greene i Peters (1998) zaključuju kako djevojke odnos sa pojedinim stručnjakom izdvajaju kao ključan čimbenik za njihovo sudjelovanje u tretmanu i uspješan razvoj. Covington (2002) u tom smislu naglašava kako je važno da intervencije budu utemeljene na znanjima o traumi, odnosno da stručnjaci budu educirani o posljedicama traume kako bi se izbjegle situacije koje mogu djelovati „retraumatizirajuće“. Iz svega navedenog, zaključuje se kako edukacija stručnjaka ima više koristi – služi upoznavanju budućih provoditelja sa sadržajem programa i načinom njegova provođenja te omogućuje stjecanje dodatnog znanja o određenim temama, odnosno osnaživanje određenih vještina potrebnih za provođenje programa.

U odnosu na opisane programe, program VIS je sveobuhvatniji u odnosu na teme koje se obrađuju (primjerice, ne obuhvaća samo područje fizičkog izgleda kao program *Body Project* ili područje spolnog odgoja kao program *HIIPTeens*), što znači kako je svaka tema obrađena tijekom jedne ili dvije radionice kako bi se obuhvatile različite potrebe sudionica programa. No, potrebno je napomenuti kako su teme međusobno povezane te se radionice nadovezuju jedna na drugu te na taj način čine cjelinu. Program osigurava informiranje o različitim temama i učenje različitih vještina kao što su postavljanje granica i nošenje s emocijama.

Primjećuje se kako program VIS uvažava i prati smjernice za kreiranje i implementaciju rodno specifičnih programa opisane u *Guiding principles for promising female programming* (Greene i Peters, 1998) kao što su **istorodno okruženje** (odnosno ženska grupa te su voditeljice programa žene), **orijentacija na pozitivno** (pronalaženje snaga kod sudionica), **pristup utemeljen na znanjima o traumi**, **usmjeravanje na odnose s drugima** (partnerski odnosi, prijateljski odnosi, odnosi s obitelji), **samopoštovanje** (razvijanje pozitivne slike o sebi), **spolni i zdravstveni odgoj** (razgovor o promjenama koje se događaju u pubertetu i adolescenciji). Neki od elemenata rodno specifičnog programiranja zadovoljeni su djelomično (školovanje i

učenje životnih vještina), dok ovim programom nije uvažena dimenzija uključivanja djevojaka u zajednicu i uključivanja članova obitelji u program. Nadalje, ispunjavanjem *Monitoring obrasca za voditelje* nakon svake radionice utvrđuje se kako se program isporučuje kontinuirano s manjim odstupanjima ovisno o drugim obvezama sudionica grupe. Sadržaj programa proveden je s manjim promjenama koje su bile uvjetovane organizacijskim uvjetima i/ili tehničkim poteškoćama. Organizacijske poteškoće odnosile su se održavanje kontinuiteta u provođenju radionica jednom tjednom s obzirom da je provođenje programa trebalo prilagoditi ostalim obvezama sudionica i voditelja programa. Kao prepreka u provođenju programa kontinuirano se prepoznaje pad motivacije kod sudionica programa, odnosno potreba za stalnim poticanjem sudionica programa na suradnju u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. U tom kontekstu, prepoznaje se potreba za dodatnim upoznavanjem sudionica programa s ciljevima programa te rad na održavanju motivacije.

Evaluacija procesa iz korisničke perspektive ukazuje na visoko zadovoljstvo sudionica programom, posebno su visokom ocjenom ocijenjene metode i tehnike korištene tijekom programa što ukazuje na usklađenost metoda i tehnika s razvojnim potrebama djevojaka. Tijekom pojedinih aktivnosti, djevojke je bilo potrebno dodatno motivirati i poticati na suradnju, no na kraju navode kako su na taj način imale priliku razgovarati otvoreno o temama o kojima inače nemaju priliku pričati. Do sličnih rezultata dobivenih iz evaluacije procesa za vlastite programe dolaze i Ćosić (2016) te Perica (2017), odnosno djevojke u tim skupinama iskazuju visoko zadovoljstvo temama i aktivnostima programa te vlastitim sudjelovanjem. Iz svega navedenog, moguće je zaključiti kako su navedeni rodno specifični programi uspješno odgovorili na potrebe djevojaka i na njihova očekivanja od programa.

Osim evaluacije procesa, provedena je i evaluacija ishoda ispunjavanjem *prije i poslije* upitnika, odnosno *Skale samoprocjene* (Bezinović, 1981), *Upitnika socijalno-emocionalnih vještina* (Zych i sur., 2018) te *Skale informiranosti i znanja* koja je kreirana za potrebe ovog programa. Rezultati evaluacije ukazuju da sudionice programa pozitivnije procjenjuju područje fizičkog pojma slike o sebi, općeg pojma slike o sebi te su kod nekih sudionica vidljive određene pozitivnije promjene u samoprocjeni socijalnog i emocionalnog pojma slike o sebi. Sva navedena područja povezana su sa slikom o sebi, a posljedično i samopouzdanjem koje se pokazalo kao bitno područje rada s obzirom na to da je nedostatak samopouzdanja često primarni problem koji iskazuju djevojke s problemima u ponašanju (Bloom i sur., 2002). Jeđuđ Borić (2011) također primjećuje kako djevojke imaju negativan stav prema sebi i doživljavaju sebe kao problematične osobe. Iz toga proizlazi kako je potrebno raditi na izgradnji pozitivnog

identiteta kod djevojaka u riziku. Iz svega navedenog, moguće je zaključiti kako su sudionice programa nakon završetka programa pozitivnije procjenjivale pojedina područja slike o sebi. Nadalje, u odnosu na socijalno-emocionalne vještine rezultati evaluacije pokazuju kako se kod sudionica podiže razina samosvijesti, odnosno znaju bolje razlikovati emocije te razumiju kako emocije utječu na njihovo ponašanje. Primjećuju se određene pozitivne promjene i u području samomotivacije, odnosno sudionice prepoznaju načine na koje se mogu motivirati te u području prosocijalnog ponašanja. No, iz ovih rezultata nije moguće predvidjeti dugoročne učinke programa već bi trebalo održati mjerenje (tzv. evaluaciju) nakon određenog proteka vremena kako bi se utvrdilo održavaju li se pozitivne promjene u budućnosti. U nekoliko ranije opisanih programa (*KEEP SAFE*, *Body Project*, *HIIPTeens*) evaluacija ishoda provedena je podjelom sudionika u intervencijsku i kontrolnu skupinu što omogućava veću mogućnost zaključivanja o učincima programa. S druge strane, također se kao izazov primjećuje neodrživost početnih rezultata programa tijekom proteka vremena te se preporučuje održavanje tzv. *booster* susreta nekoliko mjeseci/godina nakon početne intervencije kako bi se održali učinci intervencije. Nadalje, rezultati na *Skali informiranosti i znanja* kod gotovo svih djevojaka ukazuju na povećanje razine znanja o temama koje su obuhvaćene programom čime se može zaključiti kako program utječe na povećanje razine informiranosti i znanja u područjima vezanima za prava u vezi, granice u odnosima, brigu o sebi te razdoblje puberteta i adolescencije. Područje prava u vezi i granica u odnosima posebno je bitno za ovu populaciju zbog sklonosti djevojaka s problemima u ponašanju da se uključuju u intimne veze s devijantnim muškarcima (Krueger i sur., 1998; Moffit, 1993; Hipwell i Loeber, 2006). Informiranjem o pravima u vezi i oblicima nasilja koja postoje te izgradnjom interpersonalnih vještina nastoji se prevenirati uključivanje i ostanak djevojaka u odnosima koji narušavaju njihovu dobrobit. Iz rezultata dobivenih na *Skali informiranosti i znanja* zaključuje se kako su ispunjeni specifični ciljevi programa vezani uz informiranje sudionica o temama programa (samopoštovanje, slika o sebi, emocije, odnosi s drugima, prava u vezi).

Iz svega navedenog, vidljivo je kako program VIS velikim dijelom uvažava smjernice za kreiranje i implementaciju rodno specifičnih programa prema Greene i Peters (1998) te svojim sadržajem i metodama rada odgovara na procijenjene potrebe djevojaka.

7. OGRANIČENJA RADA

Ovaj rad ima nekoliko ograničenja koja je potrebno uzeti u obzir prilikom tumačenja rezultata evaluacije programa. Za početak, program VIS implementiran je u više ustanova u Republici Hrvatskoj, no ovim radom obuhvaćen je samo Centar za djecu – Podružnica Antun Gustav Matoš, odnosno grupa koju je činilo šest djevojaka te se praćenje implementacije i rezultati evaluacije odnose isključivo na tu grupu i odražavaju rezultate cjelokupne pilot provedbe programa. Nadalje, evaluacije nisu potpune, odnosno dio upitnika nije ispunjen ili je ispunjen na nevažeci način tako da je bilo moguće kvalitetno interpretirati i uzeti u obzir samo jedan dio dobivenih podataka. Također, nije moguća generalizacija rezultata s obzirom na to da se radi o vrlo malom uzorku. Nadalje, potrebno je uzeti u obzir i da je tijekom provođenja programa u grupi bila prisutna treća voditeljica (autorica rada) za što je moguće da je utjecalo na razvoj grupe i ponašanje u grupi. S obzirom na to da je evaluacija provedena upotrebom prije i poslije upitnika, nije moguće dobiti informacije o tome jesu li u međuvremenu postojali neki događaji koji su mogli utjecati na rezultate evaluacije (npr. ostale aktivnosti ovog tipa koje se provode u ustanovi).

8. ZAKLJUČAK

Pregledom literature, vidljivo je kako nedostaje istraživanja o djevojkama s problemima u ponašanju te rodno-specifičnih intervencija koje odgovaraju na procijenjene potrebe djevojaka. Dosadašnja istraživanja govore u prilog tome kako je rizičnost djevojaka s problemima u ponašanju kompleksna te je grupnim programima potrebno djelovati na više područja istovremeno. Rizičnost djevojaka s problemima u ponašanju prije svega se odnosi traumatska iskustva i zlostavljanje koje su djevojke proživjele najčešće u svojim primarnim obiteljima, zatim na intimne veze s nerijetko starijim muškarcima u kojima su djevojke također često žrtve različitih oblika zlostavljanja. Nadalje, istraživanja govore i o visokoj prevalenciji djevojaka s problemima u ponašanju koje iskazuju probleme mentalnog zdravlja koje je potrebno uzeti u obzir prilikom planiranja i provedbe tretmana. Ovaj rad pruža pregled obilježja rodno-specifičnih programa koji predstavljaju određene smjernice za razvoj programa namijenjenih djevojkama s problemima u ponašanju. Ta obilježja opisuju okruženje u kojem bi se program trebao provoditi, karakteristike stručnjaka koji rade s djevojkama, teme koje je potrebno obuhvatiti i slično, kako bi se osigurala kvaliteta programa koji se provode s djevojkama u

riziku. Osim toga, cilj ovog rada odnosi se i na praćenje provedbe i vrednovanje rodno specifičnog programa za djevojke u institucionalnoj skrbi kako bi se utvrdilo koje su metode rada i aktivnosti učinkovite u radu s ovom populacijom.

Program VIS psihoedukativni je grupni program namijenjen adolescenticama smještenima u institucionalni oblik skrbi čiji je cilj podučiti djevojke važnosti prepoznavanja vlastitih emocija, stvaranju i prepoznavanju kvalitetnih osobnih odnosa s drugima te ih osnažiti za odupiranje pritiscima vršnjaka i drugim negativnim društvenim utjecajima. Praćenjem implementacije i evaluacijom programa VIS u Centru za djecu – Podružnici Antun Gustav Matoš zaključuje se kako se program provodio dosljedno s manjim odstupanjima, odnosno promjenama u načinu izvođenja aktivnosti koje su bile uvjetovane tehničkim i prostornim ograničenjima. Djevojke iskazuju visoko zadovoljstvo programom, odnosno njegovim sadržajem i metodama rada, iako ih je tijekom trajanja programa bilo potrebno dodatno motivirati i poticati na rad na zajedničkim ciljevima. Iz toga proizlazi kako je moguće da djevojke nisu bile dovoljno upoznate s ciljevima programa i motivirane na sudjelovanje u istom te se preporučuje više vremena na početku programa odvojiti za izgradnju motivacije za aktivnim sudjelovanjem u programu. Provedena evaluacija ishoda govori u prilog tome kako su postignute određene pozitivne promjene kod djevojaka koje su sudjelovale u programu, no u budućnosti se prepoznaje potreba za dodatnim mjerenjem ostvarenosti ishoda. U tom smislu, čini se korisnim provesti evaluaciju i tri mjeseca nakon završetka programa kako bi se utvrdilo održavaju li se pozitivne promjene i nakon proteka određenog vremenskog perioda. Nadalje, voditeljice programa prepoznaju potrebu za postojanjem podrške za provedbom programa unutar vlastite institucije kako zbog preopterećenosti količinom posla i obvezama grupni programi ne bi bili zanemareni i gubili na kvaliteti tijekom provođenja.

Praćenjem implementacije i evaluacije ovog rodno-specifičnog programa zaključuje se kako je djevojkama u institucionalnoj skrbi potrebno osigurati vrijeme za informiranje i razgovor o temama koje su njima relevantne i razvojno prikladne te omogućiti aktivnosti za razvoj vještina koje će im koristiti u budućnosti. Doprinos ovog rada vidljiv je u rezultatima provedene evaluacije procesa iz korisničke perspektive koja ukazuje na visoko zadovoljstvo sudionica programom, posebno metodama i tehnikama korištenima u radu i sadržajem što ukazuje na usklađenost programa s potrebama ove skupine djevojaka. Također, kontinuiranim praćenjem implementacije programa u navedenoj ustanovi dobiveni su važni podaci o tijeku provođenja programa iz čega je moguće izvesti preporuke za daljnje poboljšanje kvalitete programa.

Provedena evaluacija ishoda ukazuje na to da su postignute određene pozitivne promjene kod sudionica programa što predstavlja dobar temelj za daljnju implementaciju programa.

9. LITERATURA

1. Acoca, L. i Dedel, K. (1998). *No place to hide: Understanding and meeting the needs of girls in the california juvenile justice system*. San Francisco: National Council on Crime and Delinquency.
2. Amitay, G. (2020). Beit-Ruth Village for out-of-home placed girls at risk – Alumni Research Report Stage II. Yezreel Valley Academic College. https://www.researchgate.net/profile/Gila-Amitay-2/publication/341111417_Beit-Ruth_Village_for_out-of-home_placed_girls_at_risk_-_Alumni_Research_Report/links/6005318e45851553a0508c0c/Beit-Ruth-Village-for-out-of-home-placed-girls-at-risk-Alumni-Research-Report.pdf
3. Anderson, V. R., Walerych, B. M., Campbell, N. A., Barnes, A. R., Davidson, W. S., Campbell, C. A., Onifade, E. i Petersen, J. L. (2019). Gender-responsive intervention for female juvenile offenders: A quasi-experimental outcome evaluation. *Feminist Criminology*, 14(1), 24-44. <https://doi.org/10.1177/1557085116677749>
4. Artz, S. (1998). *Sex, Power, and the Violent School-Girl*, Trifolium Books, Toronto.
5. Barrett, D. E., Ju, S., Katsiyannis, A. i Zhang, D. (2015). Females in the juvenile justice system: Influences on delinquency and recidivism. *Journal of child and family studies*, 24, 427-433.
6. Beaudry, G., Yu, R., Långström, N. i Fazel, S. (2021). An updated systematic review and meta-regression analysis: Mental disorders among adolescents in juvenile detention and correctional facilities. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 60(1), 46-60. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2020.01.015>
7. Beit Ruth for Young Women and Girls at Risk. *Beit Ruth Village*. Preuzeto 2. srpnja 2024. s: <https://www.beitruth.com/beit-ruth-village>
8. Belknap, J., Holsinger, K. i Dunn, M. (1997). Understanding incarcerated girls: The results of a focus group study. *The Prison Journal*, 77(4), 381-404. <https://doi.org/10.1177/0032855597077004003>
9. Bezinović, P. (1981). Skala Samoprocjene (pojam o sebi).
10. Bloom, B. i Covington, S. (1998). Gender-specific programming for female offenders: What is it and why is it important. In *50th annual meeting of the American Society of Criminology, Washington, DC*.

11. Bloom, B. i Covington, S. (2000). Gendered justice: Programming for women in correctional settings. In *52nd annual meeting of the American Society of Criminology, San Francisco, CA*. Preuzeto 22. travnja 2024. s: <https://www.centerforgenderandjustice.org/site/assets/files/1542/11.pdf>
12. Bloom, B. i Covington, S. (2001). Effective gender-responsive interventions in juvenile justice: Addressing the lives of delinquent girls. In *annual meeting of the American Society of Criminology, Atlanta, GA*. Preuzeto 28. travnja 2024. s: <https://www.centerforgenderandjustice.org/site/assets/files/1538/7.pdf>
13. Bloom, B., Owen, B., Deschenes, E. P. i Rosenbaum, J. (2002). Moving toward justice for female juvenile offenders in the new millennium: Modeling gender-specific policies and programs. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 18(1), 37-56. <https://doi.org/10.1177/1043986202018001004>
14. Bloom, B., Owen, B., Deschenes, E. P. i Rosenbaum, J. (2002). Improving juvenile justice for females: A statewide assessment in California. *Crime & Delinquency*, 48(4), 526-552. <https://doi.org/10.1177/001112802237128>
15. Blueprints for Healthy Youth Development (2024). *Body Project*. Preuzeto 25. travnja 2024. s: <https://www.blueprintsprograms.org/programs/836999999/body-project/>
16. Blueprints for Healthy Youth Development (2024). *HIPTeens*. Preuzeto 25. travnja 2024. s: <https://www.blueprintsprograms.org/programs/807999999/hipteens/>
17. Blueprints for Healthy Youth Development (2024). *KEEP SAFE*. Preuzeto 25. travnja 2024. s: <https://www.blueprintsprograms.org/programs/684999999/keep-safe/>
18. Borić, I. i Ćosić, A. (2019). *Mogućnosti rada s djevojkama s problemima u ponašanju*. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
19. Cauffman, E., Farruggia, S. P. i Goldweber, A. (2008). Bad boys or poor parents: Relations to female juvenile delinquency. *Journal of research on Adolescence*, 18(4), 699-712. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2008.00577>
20. Centar za djecu Zagreb. *Podružnica Antun Gustav Matoš*. Preuzeto 7. srpnja 2024. s: <https://www.centarzadjecuzagreb.hr/a-g-matos-djelatnost/>
21. Chamberlain, P. i Moore, K. J. (2002). Chaos and trauma in the lives of adolescent females with antisocial behavior and delinquency. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 6(1), 79-108. https://doi.org/10.1300/J146v06n01_05
22. Cheng, T. S., Ong, K. K. i Biro, F. M. (2022). Adverse effects of early puberty timing in girls and potential solutions. *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology*, 35(5), 532-535. <https://doi.org/10.1016/j.jpag.2022.05.005>

23. Chesney-Lind, M. i Shelden, G. R. (2004). *Girls, delinquency and juvenile justice* (3rd ed.). Worth/Thomson Learning.
24. Chesney-Lind, M., Morash, M. i Andersen, T. S. (2008). Girls troubles, girls' delinquency, and gender responsive programming: A review. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 41(1), 162-189. <https://doi.org/10.1375/acri.41.1.162>
25. Chesney-Lind, M. i Irwin, K. (2008). *Beyond Bad Girls - Gender, Violence and Hype*. New York, London: Routledge, Taylor&Francis Group.
26. Clay, D., Vignoles, V. L. i Dittmar, H. (2005). Body image and self-esteem among adolescent girls: Testing the influence of sociocultural factors. *Journal of research on adolescence*, 15(4), 451-477. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2005.00107.x>
27. Covington, S. (2002). Helping women recover: Creating gender-responsive treatment. *The handbook of addiction treatment for women: Theory and practice*, 52-72.
28. Covington, S. i Bloom, B. E. (2006). Gender-responsive treatment and services in correctional settings. In: Leeder, E. (ed.), *Women and Therapy*, 29 (3/4), 9-33
29. Cummings, M., Berkowitz, S. J. i Scribano, P. V. (2012). Treatment of childhood sexual abuse: An updated review. *Current Psychiatry Report*, 14, 599–607.
30. Cui, M., Ueno, K., Fincham, F. D., Donnellan, M. B. i Wickrama, K. A. S. (2012). The association between romantic relationships and delinquency in adolescence and young adulthood. *Personal Relationships*, 19(2), 354-366. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2011.01366.x>
31. Ćosić, A. (2016). *Razvoj socijalnih vještina kod djevojaka s problemima u ponašanju: primjena metode treninga socijalnih vještina*. (Diplomski rad). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
32. DeBellis, M. D., Hooper, S. R. i Sapia, J. L. (2005). Early trauma exposure and the brain. In J. J. Vasterling, & C. Brewin (Eds.), *Neuropsychology of PTSD: Biological, cognitive, and clinical perspectives* (pp. 153–177). New York, NY: Guilford.
33. Dembo, R., Williams, L. i Schmeidler, J. (1993). Gender differences in mental health service needs among youth entering a juvenile detention center. *Journal of Prison & Jail Health*, 12(2), 73-101.
34. Demeter, M. (2017). *Prikaz razvoja mentorskog odnosa s djevojkom u riziku*. (Diplomski rad). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
35. Enoch, M. A. (2011). The role of early life stress as a predictor for alcohol and drug dependence. *Psychopharmacology*, 214(1), 17–31.

36. Garcia, C. A. i Lane, J. (2010). Looking in the rearview mirror: What incarcerated women think girls need from the system. *Feminist Criminology*, 5(3), 227-243. <https://doi.org/10.1177/1557085110376341>
37. Ghaderi, A., Stice, E., Andersson, G., Enö Persson, J. i Allzén, E. (2020). A randomized controlled trial of the effectiveness of virtually delivered Body Project (vBP) groups to prevent eating disorders. *Journal of consulting and clinical psychology*, 88(7), 643-656. <https://doi.org/10.1037/ccp0000506>
38. Gouvis Roman, C., Naser, R., Rossman, S. B., Castro, J. L. i Lynn-Whaley, J. M. (2006). At-risk and delinquent girls programs in the SafeFutures Demonstration. *Urban Institute Justice Policy Center*.
39. Greene, Peters, Associates (Nashville, Tenn.), & Northwest Regional Educational Laboratory. (1998). *Guiding principles for promising female programming: An inventory of best practices*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention
40. Herrera, V. M. i McCloskey, L. A. (2001). Gender differences in the risk for delinquency among youth exposed to family violence. *Child abuse & neglect*, 25(8), 1037-1051. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(01\)00255-1](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(01)00255-1)
41. Hipwell, A. E., i Loeber, R. (2006). Do we know which interventions are effective for disruptive and delinquent girls?. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 9, 221-255.
42. Hoeve M (2008). Parenting and juvenile delinquency. (Doktorska disertacija). Radboud University Nijmegen.
43. Holsinger, K., Belknap, J. i Sutherland, J.L. (1999). *Assessing the gender specific program and service needs for adolescent females in the juvenile justice system*. Columbus, OH: Office of Criminal Justice Studies.
44. Jeđud Borić, I. (2012). Rodna osjetljivost prilikom procjene rizika i potreba te programiranja intervencija za djevojke s problemima u ponašanju. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(2), 241-274.
45. Jeđud, I. i Ustić, D. (2009). Mentoriranje i mentorski programi. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
46. Jeđud Borić, I. (2011). Doprinos perspektive korisnica Odgojnog doma Bedekovčina u razumijevanju rizičnosti kod djevojaka (Doktorska disertacija). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

47. Kahle, L. L. i Rosenbaum, J. (2020). What staff need to know: Using elements of gender-responsive programming to create safer environments for system-involved LGBTQ girls and women. *Criminal Justice Studies*, 34(1), 1-15.
48. Kim, H. K. i Leve, L. D. (2011). Substance use and delinquency among middle school girls in foster care: a three-year follow-up of a randomized controlled trial. *Journal of consulting and clinical psychology*, 79(6), 740. <https://doi.org/10.1080/1478601X.2020.1786281>
49. King, E. i Foley, J. (2014). Gender-responsive policy development in corrections: What we know and roadmaps for change. Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Corrections.
50. Krueger, R. F., Moffitt, T. E., Caspi, A., Bleske, A. i Silva, P. A. (1998). Assortative mating for antisocial behavior: Developmental and methodological implications. *Behavior genetics*, 28, 173-186.
51. Kuo, N. W., Chu, S. Y. i Jhuo, R. A. (2023). Views of Female Juveniles in Residential Placement on Their Resilience in Education within Residential Institutions. *Residential Treatment for Children & Youth*, 41(3), 295-322. <https://doi.org/10.1080/0886571X.2023.2266371>
52. Leve, L. D., Chamberlain, P. i Kim, H. K. (2015). Risks, Outcomes, and Evidencebased Interventions for Girls in the U.S. Juvenile Justice System. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 18(3), 252–279.
53. Lithander, A. (2000.) Engendering the peace process. Stockholm: Kvinna till Kvinna Foundation.
54. Marcus, R., Samuels, F., Jalal, S. i Belachew, H. (2022). *UNICEF Gender Policy and Action Plan 2022-2025. Gender-Transformative Programming*, UNICEF. Preuzeto 20. travnja 2024. s: <https://www.unicef.org/lac/en/media/43146/file>
55. Meeus, W., Branje, S. i Overbeek, G. J. (2004). Parents and partners in crime: A six-year longitudinal study on changes in supportive relationships and delinquency in adolescence and young adulthood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1288–1298. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00312.x>
56. Mensah, F. K., Bayer, J. K., Wake, M., Carlin, J. B., Allen, N. B. i Patton, G. C. (2013). Early puberty and childhood social and behavioral adjustment. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), 118-124. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.12.018>
57. Miller, H. V. (2021). Female re-entry and gender-responsive programming. Recommendations for Policy and Practice. *Corrections Today*, 13.

58. Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review* 100: 674–701.
59. Moffitt, T., Caspi, A., Rutter, M. i Silva, A.P. (2001). Sex Differences in Antisocial Behaviour- Conduct Disorders, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study. Cambridge University Press.
60. Morrison-Beedy, D., Jones, S. H., Xia, Y., Tu, X., Crean, H. F. i Carey, M. P. (2013). Reducing sexual risk behavior in adolescent girls: results from a randomized controlled trial. *Journal of Adolescent Health*, 52(3), 314-321. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.07.005>
61. Negri, S. i Trickett, P. K. (2009). The relationship between pubertal timing and delinquent behavior in maltreated male and female adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 30(4), 518-542. <https://doi.org/10.1177/0272431609338180>
62. Pasko, L.J. (2006). The female juvenile offender in Hawaii understanding gender differences in arrests, adjudications, and social characteristics of juvenile offenders. Honolulu, HI: Department of the Attorney General.
63. Perica, A. (2017). *Razvoj grupnog psihoedukativnog programa za djevojke s problemima u ponašanju u institucionalnoj skrbi*. (Diplomski rad). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
64. Pukotine, *Seksualni odgoj*. Preuzeto 30. lipnja 2024. s: <https://pukotine.hr/item/seksualni-odgoj>
65. Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike, Ministarstvo pravosuđa i uprave, UNICEF i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (2023). *Priručnik za provođenje programa Važna i Snažna*. Zagreb
66. Rapuš-Pavel, J. (1999). *Samoprezentacija mladostnikove življenske lege – pomen aktivne participacije mladostnika v procesu socialnopedagoške diagnoze* (Diplomski rad). Ljubljana: Pedagoška fakultet.
67. Ruffolo, M. C., Sarri, R., i Goodkind, S. (2004). Study of delinquent, diverted, and high-risk adolescent girls: Implications for mental health intervention. *Social Work Research*, 28(4), 237-245. <https://doi.org/10.1093/swr/28.4.237>
68. Sanger, D., Maag, J. W. i Spilker, A. (2006). Communication and behavioral considerations in planning programs for female juvenile delinquents. *Journal of Correctional Education*, 108-125.
69. Schaffner, L. (2006). *Girls in trouble with the law*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

70. Sharp, C. i Simon, J. (2004). *Girls in the juvenile justice system: The need for more gender-responsive services*. Washington, DC: Child Welfare League of America.
71. Silberman, M. (2010). Sexual abuse in childhood and the mentally disordered female offender. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54(5), 783–802. <https://doi.org/10.1177/0306624X09340011>
72. Smith, D. K., Leve, L. D. i Chamberlain, P. (2006). Adolescent girls' offending and health-risking sexual behavior: The predictive role of trauma. *Child maltreatment*, 11(4), 346-353. <https://doi.org/10.1177/1077559506291950>
73. Smith, D. K. i Saldana, L. (2013). Trauma, delinquency, and substance use: Co-occurring problems for adolescent girls in the juvenile justice system. *Journal of child & adolescent substance abuse*, 22(5), 450-465. <https://doi.org/10.1080/1067828X.2013.788895>
74. SOS Dječje Selo Hrvatska, *Tečaj e-učenja Trauma i alternativna skrb: uvod u primjenu pristupa temeljenog na znanjima o traumi*. Preuzeto 30. lipnja 2024. s: <https://sos-dsh.hr/tečaj-e-ucenja-trauma-i-alternativna-skrb-uvod-u-primjenu-pristupa-temeljenog-na-znanjima-o-traumi/>
75. Skrb (2024). *Više o programu ISKORAK*. Preuzeto 1. rujna 2024. s: <https://skrb.hr/iskorak/>
76. Stice, E., Rohde, P., Shaw, H. i Gau, J. M. (2020). Clinician-led, peer-led, and internet-delivered dissonance-based eating disorder prevention programs: Effectiveness of these delivery modalities through 4-year follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 88(5), 481–494. <https://doi.org/10.1037/ccp0000493>
77. Turner, H. A., Finkelhor, D., Ormrod, R., Hamby, S., Leeb, R. T., Mercy, J. A. i Holt, M. (2012). Family context, victimization, and child trauma symptoms: Variations in safe, stable, and nurturing relationships during early and middle childhood. *American Journal of Orthopsychiatry*, 82(2), 209–219.
78. Wattanaporn, K. A. i Holtfreter, K. (2014). The impact of feminist pathways research on gender-responsive policy and practice. *Feminist Criminology*, 9(3), 191-207. <https://doi.org/10.1177/1557085113519491>
79. Welch-Brewer, C. (2017). Risk-need profiles of serious and chronic female juvenile offenders: Implications for female juvenile correctional programming. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 62(9), 2742-2758. <https://doi.org/10.1177/0306624X1773505>

80. Wicks-Williams, L. A. (2019). *Academic achievement and development of self-efficacy of at-risk girls through mentoring programs* (Doktorska disertacija). Concordia University (Oregon).
81. Wong, T. M., Slotboom, A. M. i Bijleveld, C. C. (2010). Risk factors for delinquency in adolescent and young adult females: A European review. *European Journal of Criminology*, 7(4), 266-284. <https://doi.org/10.1177/1477370810363374>
82. Wright, E. M., Van Voorhis, P., Salisbury, E. J. i Bauman, A. (2012). Gender-responsive lessons learned and policy implications for women in prison: A review. *Criminal Justice and Behavior*, 39(12), 1612-1632. <https://doi.org/10.1177/0093854812451088>
83. Zahn, M. A., Agnew, R. i Brown, A. (2009). Introduction. In: Zahn, M. A. (ed.), *The delinquent girl*. Philadelphia: Temple University Press, 1-6.
84. Zahn, M. A., Day, J. C., Mihalic, S. F. i Tichavsky, L. (2009). Determining what works for girls in the juvenile justice system: A summary of evaluation evidence. *Crime & Delinquency*, 55(2), 266-293. <https://doi.org/10.1177/0011128708330649>
85. Zimmer-Gembeck, M. J., Siebberbruner, J. i Collins, W. A. (2002). Diverse aspects of dating: Associations with psychosocial functioning from early to middle adolescence. *Journal of Adolescence*, 24(3), 313–336. <https://doi.org/10.1006/jado.2001.0410>
86. Zych, I., Ortega-Ruiz, R., Muñoz-Morales, R. i Llorent, V. J. (2018). Dimensions and psychometric properties of the Social and Emotional Competencies Questionnaire (SEC-Q) in youth and adolescents. *Revista latinoamericana de psicología*, 50(2), 98-106.